

ACHTER DE SCHERMEN

NIEUWSBRIEF VAN HET WILLEM ELSSCHOT GENOOTSCHAP

inhoud

‘Villa des Roses’ als televisiespel op dvd

Anna van der Tak zakte door de po

Willem Elsschot en het zuiver Nederlands

Sinterklaasgedicht van Elsschot

Nieuw avontuur van Bobby de hond

Benefietdiner met Van Kooten en kerkvorst

Een bisschop over Elsschot

‘Elsschot in plaats van de bijbel’

De puntkomma bij Elsschot

Prijsschieten op Hendrik Prijs

Elsschot: ‘Er is nooit een product van mij op de index gekomen’

Feestdiner in ‘Villa des Roses’

Kop:

Het feestdiner, de sleutelscène uit ‘Villa des Roses’, in de regie van Walter van der Kamp. In 1968 werd Elsschots debuutroman bewerkt voor de tv. Het was een stuk met een grote bezetting. Het telde 23 rollen, die ingevuld werden door topacteurs. Voor de bewerking, de voorbereidingen en opnamen waren acht maanden uitgetrokken. Het stuk werd datzelfde jaar door de AVRO uitgezonden. De Vlaamse televisie volgde een jaar later. ‘Villa des Roses’ trok tussen de zeven en acht miljoen kijkers. Voor de leden van het Willem Elsschot Genootschap hebben de erfgenamen toestemming gegeven tot een eenmalige heruitgave van het tv-spel op dvd.

Villa des Roses in haarfijn uitgekende cameraregie

Willem Ellenbroek

Het gebeurde in 1968. De tv was een vierkante kast, met een voor onze ogen nu piepklein schermpje, verbonden met een antenne op het dak. Bij slecht weer kon de ontvangst matig zijn en ging het beeld ‘sneeuwen’. Kleur moest nog komen, alles ging in zwart-wit. Commerciële zenders bestonden niet, op een paar radiopiraten buitengaats op de Noordzee na. Er waren twee nationale netten, Nederland 1 en Nederland 2, waarin de zendtijd keurig was verdeeld over de verzulde omroepverenigingen. Het was een overzichtelijk wereldje. Toch werden, in de herfst van dat jaar, liefst twee romans van Willem Elsschot in een tv-bewerking uitgezonden. Eerst *Kaas* bij de NCRV en amper twee weken later, in drie afleveringen, *Villa des Roses* bij de AVRO.

Over *Kaas*, bewerkt tot drama en geregisseerd door Gerard Rekers, was men het in de kritieken snel eens. ‘Goed bedoeld, maar toch uiteindelijk een mislukking’. (Leo Riemens in *De Telegraaf*). In ongeveer dezelfde bewoordingen uitten zich ook de tv-critici van andere kranten.

Villa des Roses, bewerkt en geregisseerd door Walter van der Kamp, zou aanvankelijk in drie delen, van elk 55 minuten, worden uitgezonden op 3, 7 en 11 november. Maar door ziekte van samensteller en presentator Pierre Janssen kwam het programma *Kunstgrepen*, dat toen heel populair was, te vervallen en werden de eerste twee delen van het stuk op één avond, zondag 3 november, uitgezonden. Het laatste deel volgde een paar dagen later, op donderdag. De kritiek, zullen we straks zien, was over het algemeen juichend. Het jaar erop, maart 1969, kwam *Villa des Roses* op de Vlaamse tv.

Pionier

Televisie was nieuw, hoe aftands dat kastje er in onze ogen nu ook uit mag zien. Op het gebied van drama ging het er anders toe dan in de werelden van film en toneel. Er waren nog geen echte tv-acteurs en -actrices en ook geen dramaschrijvers die zich alleen op de tv richtten, op een enkeling na. Het begon allemaal toen net. Het was een nieuw medium, het stond nog in de kinderschoenen.

Het gebeurde allemaal in de studio, op locatie filmen was er niet bij. Walter van der Kamp, 42 jaar oud, was een van die pioniers die een weg probeerden te vinden in dit onbekende. Hoe nieuw zo’n bewerking van een roman voor tv was, blijkt wel uit het feit dat er een nieuw woord voor werd gevonden. Het was geen filmversie van het boek of toneelbewerking van een boek voor tv, maar een ‘tv-spel’.

Bij de BBC, toen het grote voorbeeld voor tv-makers in Nederland, was het jaar ervoor de serie *The Forsyte Saga* uitgebracht, naar de romantrilogie van John Galsworthy uit de jaren twintig. In 26 afleveringen werd de Victoriaanse familiechroniek uitgezonden op zaterdagavond, prominent in primetime, op BBC 2. Het was een legendarische serie, die razend populair werd. Het Victoriaanse kostuumdrama werd verkocht over de hele wereld en was een grote inspiratiebron voor tv-makers in al die landen waar het werd uitgezonden.

De verwachtingen waren hoog, toen met een bescheiden reeks van drie afleveringen *Villa des Roses* werd aangekondigd. Walter van der Kamp had eigenlijk liever *Kaas* willen doen, maar de NCRV was hem voor geweest en hij koos daarom voor *Villa des Roses*, de debuutroman van Willem Elsschot, geschreven in 1910 en verschenen in 1913.

Regelrechte aanslag

Villa des Roses is een roman, waarin het gegeven niet alleen wordt bepaald door wat er zich afspeelt in het drama dat zich voltrekt, maar vooral ook door de ironie en melancholie in de beschrijvingen en observaties waaruit het is opgebouwd. Voor tv moest het grondig worden aangepakt. Walter van der Kamp verzon er dialogen bij om het verhaal vaart te geven en voerde, om die ironie en melancholie te bewaren, de rol van een onzichtbare verteller op de achtergrond in. Willem Elsschot op toneel was niet nieuw. Met instemming van de schrijver waren zijn romans *Lijmen* en *Het been* door Manuel van Loggem bewerkt voor Toneelgroep Theater. Maar tv was een stap verder. Onder liefhebbers ontstond discussie

V.l.n.r.: Meneer Colbert (Paul Deen), de pensionhoudster mevrouw Brulin (Ank van der Moer), mevrouw Gendron (Loudi Nijhoff), twee van de drie Hongaarsen (Tonny Lut en Fransje van Alfen) en de heer J.A.D. Knidelius Czn (Pierre Myin).

of dit wel kon. Simon Carmiggelt voerde de tegenpartij aan. Hij vond elke bewerking van een boek van Elsschot een regelrechte aanslag. ‘Hoofdzaak voor mij is dat Elsschots wereld niet gaaf op de tv gebracht kán worden. Meer dan een zeer knap en zeer boeiend kleinste kwaad valt niet te bereiken. De enorme macht van deze schrijver kan men alleen geheel ondergaan als men de televisie uitdoet en het boek leest.’

Walter van der Kamp, die kort na de oorlog begonnen was als radioreporter in Nederlands-Indië, had een kortstondig theaterverleden. Na terugkeer uit Indië werkte hij een paar jaar bij de Haagse Comedie, maar verder dan wat kleine rolletjes bracht hij het niet. In 1954 kwam hij bij de AVRO terecht, waar hij dertig jaar lang als tv-producent en regisseur zou blijven. Hij begon er met het lichte repertoire van komedies en thrillers (*Ik heb de graaf vermoord – Arsenicum en oude kant*) tot hij zich op het zwaardere, klassieke werk ging richten met stukken als *Midzomernachtdroom* en *Requiem voor een zwaargewicht*, met Ko van Dijk als uitgerangeerde bokser.

Avondvullende dramaseries

Hij werd gaandeweg de grondlegger van de avondvullende dramaseries, die toen legendarisch waren en waarvoor hij zelf de bewerkingen schreef. Naast *Villa des Roses* (1968) waren dat *De Stille Kracht* (1973), *Van oude mensen, de dingen die voorbij gaan* (1975), *Hollands Glorie* (1977) en *Willem van Oranje* (1984). Bij zijn overlijden op 83-jarige leeftijd in 2009 werd hij herdacht als de man, ‘die miljoenen tv-kijkers in contact had gebracht met hoogtepunten uit de Nederlandse literatuur’. Boven zijn overlijdensadvertentie stond: ‘Televisiemaker, zoals ze er nu niet meer zijn’.

Walter van der Kamp trok voor *Villa des Roses* een halfjaar uit om het boek te bewerken tot een voor hem bruikbaar scenario. Het was een stuk met een grote bezetting. *Villa des Roses* telde 23 rollen. Hij had een cast van topacteurs uit de wereld van het toneel tot zijn beschikking. Ook voor de kleinste rolletjes waren bekende namen gestrikt. Op 10 mei werd begonnen met de repetities, op 12 juni startten de opnames, die onafgebroken tien dagen duurden. Daarna volgde de montage. Toen het tv-spel klaar was, was hij er acht maanden aan bezig geweest.

Zonderling pension

Het verhaal speelt zich af in een zonderling familiepen- sion in Parijs, waar een vreemd gemêleerd gezelschap onderdak heeft gevonden, dat zich twee maal daags aan tafel treft voor de lunch en het diner. In de roman brengt Elsschot al die verschillende karakters en het wel en wee in het pension op zijn bijzondere en unieke manier tot leven, dat langzaam maar onafwendbaar afstevent op een even onontkoombaar als fataal einde, waarbij een klep- tomane oude dame publiekelijk voor schut wordt gezet en gruwelijk wraak neemt, een gewaardeerde cliënt son- der te betalen verdwijnt, een zelfmoord plaatsvindt en een kamermeisje zwanger wordt van een gast en abortus pleegt.

Toen het boek verscheen werd Willem Elsschot de he- mel in geprezen en vergeleken met Balzac. Elsschots bio- graaf Vic van de Reijt noemt *Villa des Roses* ‘een roman van bedrog, een wereld van bedriegers en bedrogenen’.

Tussen 1906 en 1907 werkte Elsschot, die in het werkelijke leven Alfons De Ridder heette, als handels- correspondent in Parijs voor de Argentijnse zakenman Alfredo H. Bustos, inspecteur van het ministerie van Publieke Werken van Argentinië, belast met de aankoop van schepen en spoorwegmaterieel. Elsschot woonde in een klein pension met zes kamers, Villa d’Armaillé in de Rue d’Armaillé nr. 17, een rustige buurt niet ver van

Het keukenmeisje Aline (Marja Habraken) en het kamer- meisje (Pleumi Touw).

de Arc de Triomphe. Zijn vriend Ary Delen kwam hem een keer opzoeken, logeerde een week in het pension en zei er later over: ‘Dat was een merkwaardig nest. Iedere maaltijd zaten we er aan tafel met het raarste mengelzootje van Balzaciaanse typen.’ Volgens zijn bio- graaf combineerde Elsschot in *Villa des Roses* waarheid en verdichting, ‘al valt dat bij dit boek, bij gebrek aan Parijse documentatie, moeilijk aan te tonen’.

In het boek gaf Elsschot het pension een andere naam, veranderde het huisnummer van 17 in 71, paste de na- men van de kostgangers aan en gaf zichzelf de rol van de Duitse pensiongast Richard Grünewald, die het kamer- meisje Louise zwanger maakte en na een abortus in de steek liet voor een jonge, mondaine Amerikaanse. Voor Vic van de Reijt moet Elsschots vrouw Fine mede model hebben gestaan voor die arme dienstmeid. Later vertelde Elsschot in interviews dat hij het had willen goedmaken met Louise, maar haar nooit meer terug heeft kunnen vinden, ook niet met hulp van een privédetective.

‘Schrijf dat toch op, Fons’

Na dat kleine jaar in Parijs nam hij, inmiddels getrouwd, een betrekking aan als chef-correspondent bij scheeps- werf Gusto in Schiedam en ging in Rotterdam wonen. Een collega op de correspondentieafdeling van de werf was Anna van der Tak. Ze genoot van zijn verhalen over het bizarre leven in dat chaotische Parijse pension en moedigde hem aan om er een boek van te maken. ‘Schrijf dat toch op, Fons.’ In Rotterdam werd Elsschot inder- daad de schrijver, die later zou uitgroeien tot die onbe- twiste grootheid in de Nederlandse letteren. Hij schreef er zijn beroemde gedicht ‘Het Huwelijk’ en, uiteindelijk, in een maand tijd in de zomervakantie van 1910 *Villa des Roses*. Een paar jaar later, in 1913, verscheen het eerst als feuilleton in het maandblad *Groot Nederland* en later als boek, uitgegeven door C. A. J. van Dishoeck. Elsschot droeg *Villa des Roses* op aan de vrouw die hem gestimuleerd had om het te schrijven: ‘In dankbare op- dracht aan mej. Anna Christina van der Tak, mijn trou- we vriendin’.

Villa des Roses is als boek nog altijd beschikbaar. En anders is er altijd wel het in 2005 verschenen *Verzameld Werk* van Willem Elsschot. Je hoeft geen moeite te doen om eraan te komen en het te lezen. Televisie is een vluch- tiger medium. Wat eenmaal uitgezonden is, raakt snel vergeten. Van Walter van der Kamps tv-spel, toen door miljoenen bekeken en geprezen, resteert alleen nog een oude VHS-tape. Video werd toen beschouwd als een be- trouwbare beeld- en geluidsdrager, goed voor de eeuwen. We weten nu dat die tapes aan slijtage onderhevig zijn en op den duur zelfs helemaal vervagen. De oorspronkelijk- ke professionele televisiebanden, waar het stuk mee was opgenomen en uitgezonden, zijn niet bewaard gebleven.

Dat kostbare materiaal werd toen na verloop van tijd schoongespoeld en voor andere opnames gebruikt.

We moeten het dus doen met de oude videobanden, die de weduwe van Walter van der Kamp altijd heeft bewaard, om 45 jaar later nog eens te ervaren hoe het was en of de tv-bewerking van Willem Elsschot nog staat als stuk, tv-spel, kostuumdrama of hoe je het nu ook zou noemen.

Beeld valt stil

De gevreesde slijtage is er. Vooral in het eerste deel van de serie hapert het beeld nogal eens en valt stil. Je moet er wat geduld voor hebben en hem steeds weer aan de praat zien te krijgen, maar verloren is de tv-bewerking gelukkig niet. Er zijn geen delen vergaan en voorgoed verdwenen. Met wat moeite kun je de hele encenering weer oproepen en zien wat toen nieuw, sensationeel en veelbelovend was; waarnaar werd uitgekeken en waarvoor agenda's werden leeggeruimd.

'Spelen waar handeling in zit, daar zoek ik naar', zei Walter van der Kamp die dagen in een interview. 'Ik wil heerlijk spannende of fijne blijde spelen op het scherm brengen. En af en toe natuurlijk iets zwaarders, maar het moeten allemaal stukken zijn, waarvan de mensen na afloop zeggen: Dat was heerlijk om te zien.' Het medium was nieuw, hij gaf de lezer in het interview nog een lesje mee hoe je als kijker moet kijken. 'Soms richt ik mijn lens op een man of een vrouw, maar ook wel eens

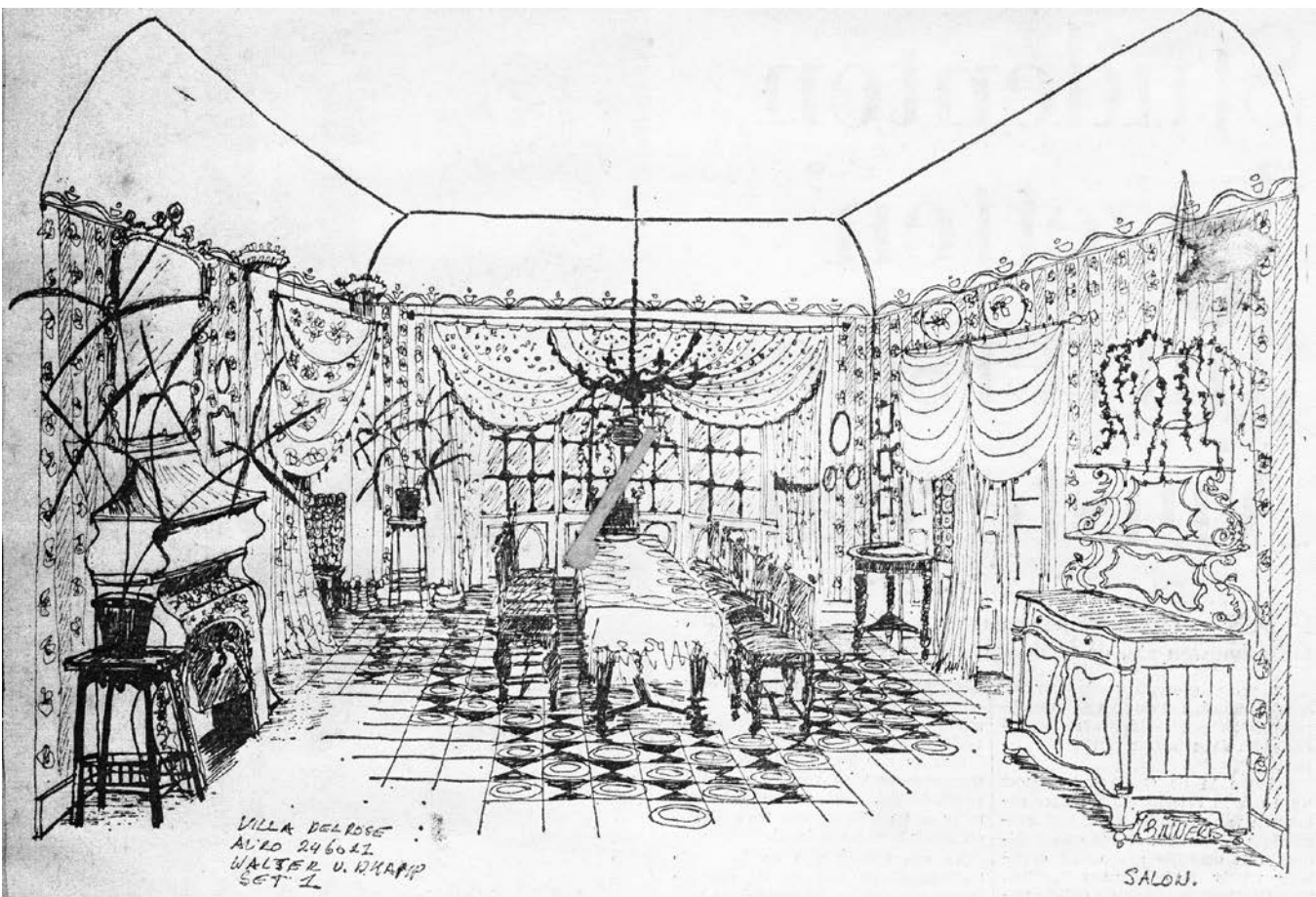
op een kopje thee als dit ter sprake komt en het gebeurt ook wel dat ik de camera richt op iemand die niets zegt. Als hij maar op dat ogenblik de belangrijkste aanwezige is in de scène.' En: 'De camera's zijn zo machtig. Je kunt er een stuk helemaal mee verzieken, maar je kunt er ook de kleine rolletjes mee opbouwen tot glansrijke creaties. Dat is een grote verantwoordelijkheid, waarvan je je als regisseur bewust moet zijn.'

En hij klaagde (het is zo oud als de wereld) over het gebrek aan geld. 'Je moet alles voor een grijpstuiver doen. Als je de ene keer een stuk met twintig mensen bezet, moet je de volgende maal een spel kiezen waarin er maar vier zitten. Anders kom je er financieel niet. Het moet toch niet nodig zijn dat je rolletjes uit een stuk schrijft en soms hele scènes laat vervallen omdat het te duur is.'

'Op het ogenblik,' zei hij, 'worden onze ideeën gekortwiek't door het gebrek aan geld. Ik weet nog steeds niet wanneer men nu eens aan die nieuwe televisiestudio begint te bouwen, waarom we werkelijk zitten te springen. Want je kunt een studio, waarin je, als er iemand over de gang loopt, moet stoppen als je met een geluidsopname bezig bent, toch moeilijk geschikt noemen?'

Zolders van de NTS afstruinen

Voor *Villa des Roses*, met zijn bezetting van 23 man, was er kennelijk wel een ruim budget. Over het geldgebrek sprak hij in algemene zin. Van der Kamp was zelf

Decorontwerp met de grote tafel van het feestdiner

al een halfjaar met de bewerking van de roman bezig geweest voor de repetitie- en draaidagen begonnen. Decorontwerper Jaap Binnerts reisde er speciaal voor naar Parijs ‘om zich helemaal in te leven in die atmosfeer van zo’n oud Frans huis met tegelvloeren en bloemetjesbehang’. Middagenlang scharrelden ze later samen rond op de zolders van de NTS om in het daar verzamelde bric-à-brac het meubilair en de attributen voor het stuk bij elkaar te vinden. Om de historische setting van het stuk zo realistisch mogelijk te maken vonden ze dat het interieur van het huis ouderwets moest lijken dan de kleding. Voor de kostuums kozen ze voor wat er in 1912 in de mode was en voor het interieur het tijdsbeeld van omstreeks 1904.

Walter van der Kamp liet die rekwisieten, zei hij, ook actief meespelen in het verhaal. ‘Tempo. Wakker blijven. Onze tijd vraagt om tempo. Close-ups van een kitsch engeltje, een vreemde waskom, malle wandspreuken en verder van die dingen waardoor je met je neus op die tijd wordt gedrukt.’ Eén attribuut moesten ze speciaal laten maken: de grote tafel van het feestdiner, de sleutelscène van het stuk waarin de kleptomane oude dame werd ontmaskerd. In de bewuste scène zitten liefs zeventien mensen aan het diner, zo’n grote tafel was op die Hilversumse zolders niet te vinden geweest.

Voor de tv-bewerking koos Van der Kamp ervoor een groot aantal fragmenten uit het verhaal functioneel met elkaar te verbinden door de tekst van een onzichtbare verteller. ‘Misschien had ik het zonder verteller kunnen doen, maar dan was ik het ironische commentaar van Elsschot kwijt geweest. Dat is onmisbaar, anders komt het boek niet tot zijn recht. Nu heb ik het er als injecties tussen gezet, zó dat de verteller er bijna onmerkbaar tussen zit, omdat de mensen over wie hij praat op het beeld bezig zijn. Bewust is het commentaar zo droog mogelijk gehouden, want tegelijkertijd moet er afstand genomen worden van wat er gebeurt. Er is nauwelijks enige emotie in die stem.’ Die rol was, daar was iedereen het later wel over eens, Ton Lensink op het lijf geschreven, die kon dat met zijn bronsgegoten stem als geen ander.

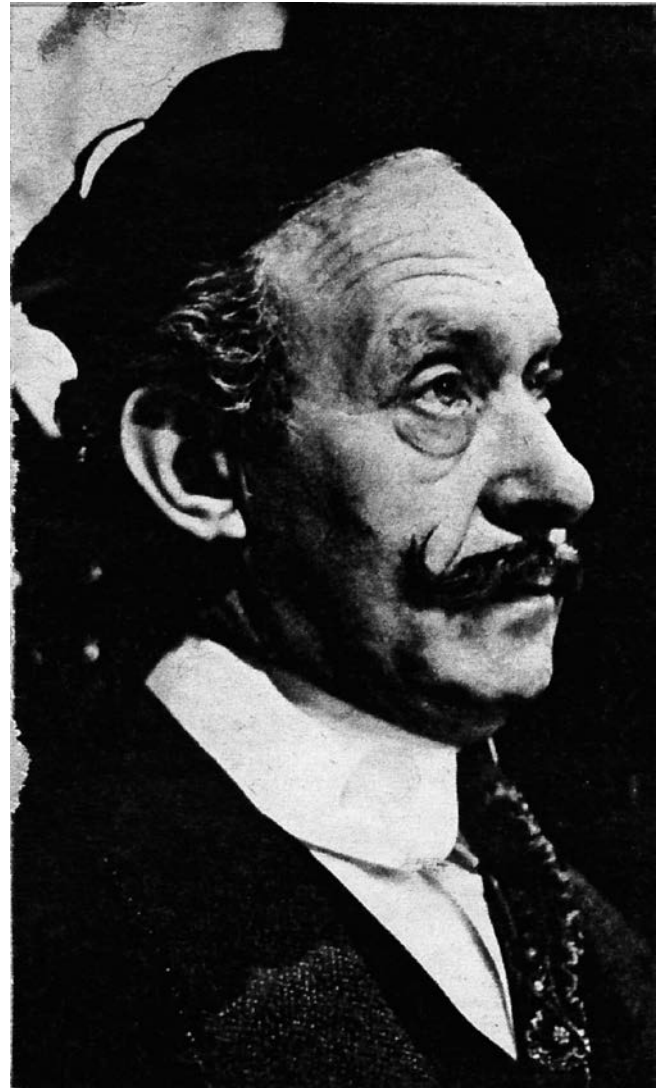
Van der Kamp dacht aanvankelijk dat er veel dialogen in het boek zaten, maar toen hij ermee bezig was, merkte hij dat hele stukken uitsluitend beschrijvend waren. Hij schreef er hele scènes in dialoogvorm bij, om Elsschots beschrijvingen om te zetten in gesprekken die geacteerd konden worden.

De draaidagen waren zwaar voor de acteurs. ‘Soms was het erg vermoeiend voor ze om de hele dag bij de repetities en de opnames te zijn voor af en toe een fragmentje. Bovendien kon je aan allemaal merken dat het ’t eind van het seizoen was. Een andere tijd kon niet, dan zitten ze in andere stukken en dit moesten we zonder onderbrekingen opnemen. Zo’n ongelooflijk uitgebreid decor kan je niet afbreken en weer opbouwen; dat is gek-

kenwerk.’ Na zes weken was het gedaan. Alle drie delen stonden er op. Op 3 november werd deel 1 en 2 uitgezonden, vier dagen later het slot.

Gebrek aan eerbied

De kritieken waren lovend, op een enkele uitzondering na. Leo Riemens van *De Telegraaf* vond het ‘één van de meest bevredigende tv-avonden, die ik heb beleefd’. Voor hem had het derde deel er die eerste avond gerust bij gekund. ‘Men moet meer moed opbrengen lange programma’s te brengen als ze boeiend zijn.’ Herman Hofhuizen sprak in het katholieke dagblad *De Tijd* van een ‘vrijwel ideale cast van actrices en acteurs’ en prees Bob de Lange en Ank van der Moer als ‘werkelijk subliem’. ‘Voor ieder karakter – en er lopen wel enige karakters rond in *Villa des Roses* – had men precies de juiste figuur kunnen vinden.’ Toch tekende Hofhuizen ernstig bezwaar aan tegen de tv-bewerking van Elsschots werk. ‘Misschien juist omdat de omstandigheden zo ideaal waren, viel het des te meer op dat Willem Elsschot een schrijver is die men moet lezen om hem in zijn wezen te

Bob de Lange als de eeuwig procederende ex-notaris Brulot, de echtgenoot van de pensionhoudster.

kunnen vatten. Het klinkt wellicht wat prinzipreiterig, maar hier zit ik, ik kan niet anders. Walter van der Kamp heeft er werkelijk alles aan gedaan: zijn regie was voortreffelijk, zijn bewerking getuigde van eerbied voor het werk van de auteur. Alleen: een (verklaarbaar en bijna te verontschuldigen) gebrek aan eerbied ligt juist verscholen in het feit dat hij het bewerkt heeft. Het gaat mij bijna aan het hart dat ik dit naar aanleiding van deze opvoering moet vaststellen.'

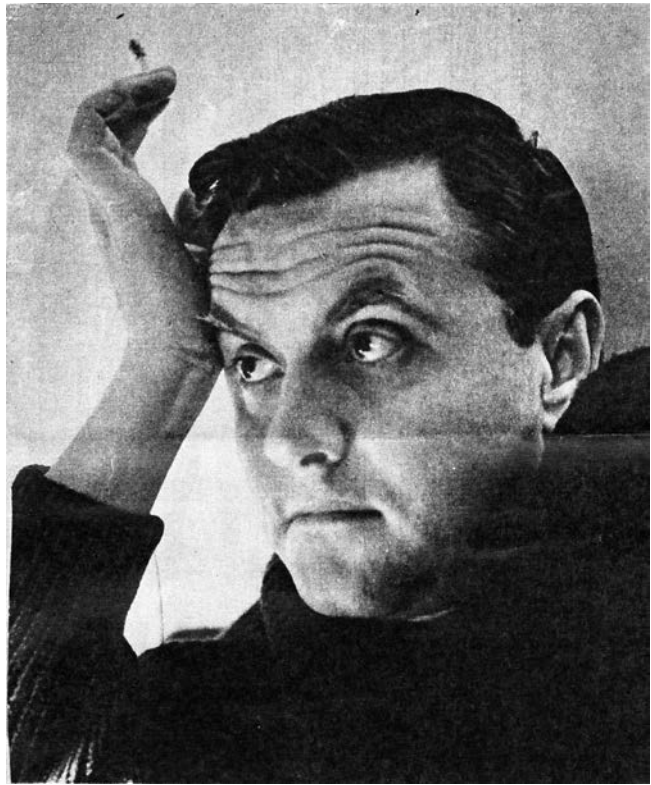
De Volkskrant vond dat 'het wrange leven in het pension fascinerend over kwam'. En noemde het tv-spel 'een artistieke prestatie van de eerste rang, in het bijzonder ook van de uitermate overtuigende wijze waarop zij (de voorstelling) het unieke kunstenaarschap van de Vlaamse meestersverteller overbracht.' (Gabriël Smit, *de Volkskrant*) Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* roemde de sinasappelscène tijdens het feestdiner als het hoogtepunt in het verhaal, 'een encenering Buñuel waardig.' De *Nieuwe Rotterdamse Courant* vond het stuk verrukkelijk, maar voor het *Nieuwsblad van het Noorden* was het te 'brokkelig'. Het *Friesch Dagblad* prees het stuk: 'Men liet Elsschots meesterwerk van vertelkunst alle recht wedervaren die het verdient. Voor de liefhebber van toneel valt in deze serie van eigen bodem fijn en sterk karakterspel te zien, dat door de camera (vooral tijdens de fantastisch gespeelde feestmaaltijd) goed werd geregistreerd.' De recensent van *De Rotterdammer* noemde het 'een treffer, recht in de roos.'

In *Het Parool* eerde Wim Jungman vooral Walter van der Kamp. 'De lof voor dit succes komt hem in de eerste plaats toe. Zelf heeft hij de roman bewerkt en als regisseur heeft hij gekozen voor een vorm, die de problemen van de visualisering van een roman als deze, op bijna vanzelfsprekende wijze overwon.' 'De vertelstem van Ton Lensink doet het prachtig, ook al omdat het vertelgedeelte de meest authentieke indruk maakt.' (Jaap Koopmans, *Het Vrije Volk*).

Klacht

Een van de interessantste kritieken kwam van Nico Scheepmaker. Voor hem overtrof Walter van der Kamp met *Villa des Roses* 'alles wat hij voordien als televisieregisseur gepresteerd had.' Elsschots roman bleek zich volgens hem goed te lenen voor een tv-spel, 'wat al bijna een wonder mag heten'. Scheepmaker vond Van der Kamp 'een uitnemend televisieregisseur en ook een voortreffelijk spelregisseur'. 'Hoe groot is in zo'n stuk niet het gevaar dat iemand op hol slaat, "overact", teveel wil in plaats van bijna te weinig (Elsschot zelf deed altijd bijna net te weinig en nooit iets net teveel), maar iedereen paste precies in de figuur die hij moest uitbeelden.'

Hij roemde Van der Kamp als tv-regisseur met name in de befaamde sinasappelscène tijdens het feestdiner,

Regisseur Walter van der Kamp: uitnemend.

'die dankzij een haarfijn uitgekiende cameraregie de kernpunten er steeds weer wist uit te lichten, zonder dat het iets echt opzettelijks kreeg'. Scheepmaker vond Loudi Nijhoff 'aangrijpend' als mevrouw Gendron, 'vooral in de sinasappelscène; ik heb ter harer ere even enkele tranen weggepinkt'. 'Bob de Lange hield zichzelf formidabel in toom, Ank van der Moer (jammer van enkele versprekingen) maakte de lievigheid en venijnigheid van mevrouw Brulot helemaal waar en als ik me dan nog tot enkele namen mag beperken: Pleuni Touw, Liane Saalborn, Elisabeth Versluys, Ellen Vogel, Mimi Boesnach, Will van Selst en alle anderen, zij waren stuk voor stuk in topvorm.'

Over één aspect in het stuk struikelde hij. Scheepmaker vond het een 'werkelijk grote fout' dat de regisseur meneer Colbert aan de feesttafel een gedicht van Elsschot had laten voordragen. 'In het boek zingt hij het scabreuze lied "Ayez pitié d'elle". Hij had dus een soortgelijk lied van bijvoorbeeld Eduard Jacobs moeten zingen, maar Walter van der Kamp was dicht bij huis gebleven en liet Elsschots eigen gedicht "De bult spreekt" voordragen. Op kluchtige manier, wat al niet zo goed paste. Bovendien is het niet pikant. Het enige positieve wat ik ervan kan zeggen is, dat het net als *Villa des Roses* in 1910 in Rotterdam geschreven werd. Maar dat is, wat mij betreft, de enige klacht.' Later in een reactie gaf Van der Kamp Scheepmaker gelijk, dit had hij beter niet kunnen doen.

Televisiegeschiedenis

Wie het stuk nu ziet, 45 jaar later, met een televisiecultuur en -techniek die totaal geëvolueerd is, kijkt niet zozeer naar een nu natuurlijk gedateerd spel, maar ook naar televisiegeschiedenis. Je ziet een medium dat zichzelf aan het ontdekken was en naar acteurs en een regisseur die daar een weg in probeerden te zoeken. Het tempo is traag. Er wordt gesproken met een dictie die je nu nooit meer hoort op het toneel of de televisie (behalve in de kersttoespraken misschien van de vroegere koningin). Het oogt allemaal statig en statisch. De ruimte is klein. Er is een grote voorliefde voor de close-up (daar kon geen toneelkijker tegenop). Je kunt wel ervaren – ook al gaat het er anders toe dan nu – dat het niveau van het acteren hoog is. Het waren topacteurs en -actrices, dat is nog steeds te beleven. In dat licht (en in de tijd) gezien, staat het stuk nog. Helemaal als je je inbeeldt, hoe nieuw het fenomeen tv was voor de acteurs die ermee geconfronteerd werden, en de problemen die ze moesten overwinnen, om hun rol zo natuurgetrouw mogelijk naar voren te brengen.

‘Waar ben ik aan begonnen’

De acteur Paul Huf stond niet in dit stuk, maar wel in een ander tv-drama van regisseur Walter van der Kamp, *Het spinnenweb*. De ervaringen van Paul Huf, toen 66 jaar, over hoe ongewoon acteren op tv was voor een toneelacteur zijn veelzeggend. Het moet zijn collega's in *Villa des*

Roses aangesproken hebben. Paul Huf: ‘Waar ben ik aan begonnen. Daar komt nooit iets van terecht’, dacht ik op de eerste repetitie van mijn eerste televisiestuk. Je moet aan duizend-en-een dingen tegelijk denken: niet buiten dat streepje gaan staan, mijn hand niet te ver opzij, nu links kijken in dat ding naast me, voorlans om dat tafeltje lopen en niet voor mijn tegenspeelster gaan staan... Je moet je tekst kennen als een vlietend beekje en niet verrast zijn wanneer zo'n ding...zo'n beest...zo'n giraffe op je afglijdt. Ik wist me geen raad en zag alleen maar voor me hoe ik me nooit tegelijk op mijn tekst kon concentreren en aan al die andere dingen denken. Enfin, naderhand wende dat allemaal wel en begon ik het zelfs wel plezierig te vinden.’

De acteurs zagen televisie toen vooral als een kans om hun bekendheid te vergroten. Ze waren van het toneel, van de bühne, van decors en coulissen, voetlicht en soufleurs, van schmieren en van het bespelen van een zaal. Spelen op tv was geen alternatief, maar een aanvulling. Paul Huf: ‘Ik ontdekte de grote charme die het werken voor televisie heeft. Voor toneelspelers biedt dit medium immers nog meer directe mogelijkheden dan het toneel.’

Villa des Roses

Rolverdeling

De verteller: Ton Lensink

Meneer Brulot, notaris: Bob de Lange

Mevrouw Brulot, pensionhoudster: Ank van der Moer

Aline, keukenmeid: Marja Habraken

Meneer Colbert: Paul Deen

Mevrouw Dumoulin: Liane Saalborn

Dr. Gendron: Jan Hundling

Mevrouw Gendron: Loudi Nijhoff

Meneer Garousse, zaakwaarnemer: Gerard Schild

Jeanne de Kerros: Elisabeth Versluys

Richard Grünwald: Will van Selst

Meneer Martin, een zakenman: Guus Oster

Marie Krupinski, zijn verloofde: Ellen Vogel

Haar moeder: Mimi Boesnach

Meneer Brizard: Wim de Haas

Louise, kamermeisje: Pleuni Touw

J. A. D. Knideliuz Czn: Pierre Myin

Meneer Aasgaard, een Noor: Huib Rooymans

Drie Hongaarsen: Canci Geraerds, Tonny Lut en

Fransje van Alfen

Dokter: Richard van Helvoirt Pel

Perret, een waarzegger: Henk Molenberg

Kostuumadviezen: Marga Langeweg

Decor: Jaap Binnerts

Productie en regie: Walter van der Kamp

Uitgebalanceerde nuances komen voor die giraffe prachtig tot hun recht terwijl spel op het toneel veel meer nodig heeft. Bovendien is het een aantrekkelijke gedachte met één uitzending een groter publiek te hebben dan anders misschien in een jaar. Het is voor ons een goede publiciteit.'

Televisie was nog nieuw, maar het begrip kijkcijfers was er al. 'Misschien', zei Van der Kamp later in een

reactie op de kritieken, 'zijn er tegenwerpingen mogelijk, maar in ieder geval heb ik bereikt dat er, met de Vlamingen mee, zo'n zeven à acht miljoen mensen hebben gekeken naar *Villa des Roses*. Voor verreweg de meesten moet dit de eerste kennismaking zijn geweest met dit meesterwerk. Als ik met mijn stuk naar dit boek heb bereikt dat een kwart van hen Elsschot zelf ter hand gaat nemen, ben ik dubbel en dwars tevreden.'

Anna van der Tak zakte door de po en Anna De Ridder werd onterfd

Anna van der Tak.

Anna De Ridder (1912-2003), de tweede dochter van Willem Elsschot, werd in het Antwerpse blad *ABC* van 14 december 1968 geïnterviewd door An van der Heiden. Die constateerde alras dat Anna een boeiende, geestige causeuse was en erg bij de pinken. Het mag blijken uit het hierna volgende fragment:

'De boeken van mijn vader waren grotendeels op de werkelijkheid gebaseerd. Hij fantaseerde weinig, noemde de mensen ook bij hun ware naam. Dat heeft mij m'n erfenis gekost', vertelt Anna. 'Die zaak zat zo

ineen: Anna Christina van der Tak, aan wie mijn vader *Villa des Roses* opdroeg, was mijn meter. Papa leerde juffrouw Van der Tak kennen, toen hij chef-correspondent was bij de werf Gusto, firma A.F. Smulders te Schiedam. Een van de correspondenten was juffrouw Van der Tak, een vervroegd gepensioneerde schooljuffrouw, die haar werk niet meer had kunnen voortzetten, wegens de zenuwen die haar plaagden. Anna van der Tak woonde in dezelfde buurt als papa. Hij vergezelde haar naar huis. Zij drong er altijd op aan, dat hij de verhalen die hij haar vertelde, o.a. over het familiepension in Parijs, waar hij gewoond had, zou opschrijven. Zijn Vlaams vermaakte haar. Wel honderd keer heeft ze gezegd: "Fons, waarom schrijf je dat niet eens op!"... En hij schreef *Villa des Roses* in drie weken. Het boek heeft hij dan ook aan z'n "trouwe vriendin" opgedragen. Zij overleed kort voor de Tweede Wereldoorlog. Juffrouw Van der Tak is verloofd geweest met een gokker. Ik meen me te herinneren dat hij de kas van zijn kantoor verspeeld heeft of iets dergelijks. Kort voordat hij zou trouwen met Anna van der Tak heeft hij zelfmoord gepleegd. Ze is nooit meer gehuwd. Dat was haar drama. Ik hoor het vader nog vertellen. Van die juffrouw Van der Tak nu was ik de erfgename. Ik heb haar als kind gekend, zij logeerde wel eens bij ons. Het was een statige Hollandse. Ik heb haar nog eens door de po weten zakken. Zulke dingen vergeet je nooit. Papa had het lawaai gehoord en vroeg buiten aan de deur wat er gebeurd was. "t Is niets Fons", zei ze, "ik ben maar door de po gezakt." Anna van der Tak was niet akkoord dat mijn vader haar met haar ware naam in zijn romans vernoemde. Ze zei tegen hem: "Fons, ik wil dat je mijn naam in je boeken verandert." Waarop papa geantwoord heeft: "Anna, onmogelijk, want dan moet ik dat met al mijn personages doen. En dat ben ik niet van plan." Daarop heeft zij met papa gebroken. Zij bezag hem nooit weer en onterfde mij.

Zuiver Nederlands

Jean Pierre Stevens

Bij het lezen van Carmiggelts *Omnibus* uit 1951 noteerde Elsschot achteraan, op de onbedrukte bladzijden, paginanummers en woorden '(...) die hem bij het lezen hadden gefraspeerd, omdat hij ze niet kende', dacht Carmiggelt. Ook volgens Jeroen Brouwers '(...) bleek Elsschot tientallen woorden te hebben genoteerd die hij niet kende (...)'. Johan Anthierens gebruikt het wat chiquere 'ignoreerde' en heeft het over 'termen die hem (...) vreemd voorkwamen', wat de zaken enigszins verruimt.

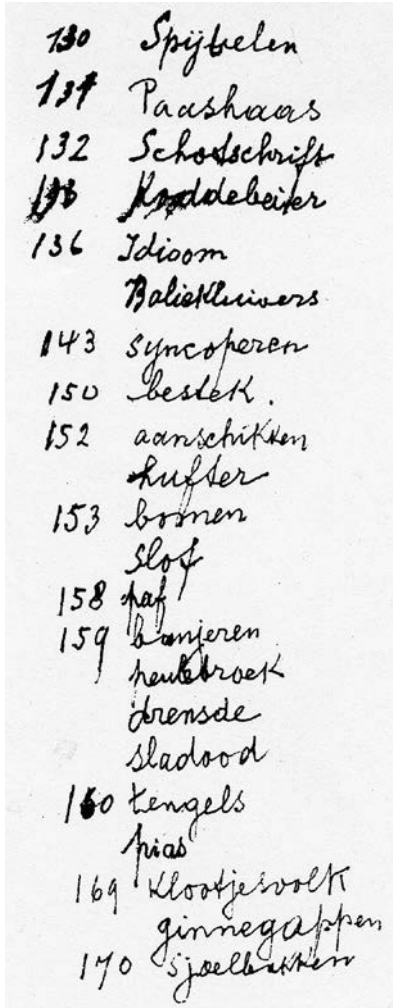
Elsschot zelf schreef Carmiggelt op 16 juni 1948 over zijn woordgebruik '(...) er komen talrijke woorden in voor die ik niet ken maar die ik opgezocht heb. Enkele staan niet in het woordenboek en zijn, vermoed ik, typisch Amsterdams.' Op 21 juli 1959 klaagt hij '(...) heb ik nog al wat last gehad met de taal. Ik bezit wel een Van Dale, maar dat is erg tijdrovend.' Tegen Carmiggelt zou Elsschot ook de befaamde uit-

spraak hebben gedaan: 'Ik heb altijd beproefd zuiver Nederlands te schrijven.'

Met die achtergrond had Carmiggelt dus wel iets anders kunnen denken dan dat Elsschot bij de genoteerde woorden zich zou hebben afgevraagd: 'Wat betekent dat?'. Elsschot kon zich immers ook nu en dan hebben afgevraagd: 'Is dat zuiver Nederlands?'. Zo gaf Elsschot in 1948 Carmiggelt de waarschuwing: 'U moet u hoeden voor een overmatig gebruik van het woord *sik* en vooral voor de afschuwelijke uitdrukking "hij realiseerde zich".'

Brouwers vindt het opmerkelijk dat Elsschot de woorden Paashaas, hufter en spijbelen niet kende. Paashaas stond nochtans niet in Van Dale tijdens Elsschots leven, spijbelen bestempelde Van Dale een tijdlang als gewestelijk, hufter kreeg de opmerking 'volkstern' en de betekenis(sen) ervan, daar was Van Dale ook nog niet meteen uit. De door Elsschot genoteerde woorden peulebroek, klootjesvolk, twekahemdje, éénboom, lik op stuk, stonden tijdens Elsschots leven niet in Van Dale. Het is best mogelijk dat Elsschot ze niet kende. Zeker waren ze geen zuiver Nederlands, net zomin als neppen, bestek en pezewever, die respectievelijk als Bargoens, Hoogduits en Zuid-Nederlands werden bestempeld. Bestek is in Nederlandse adellijke kringen nog steeds een woord waar men van gruwet. Wanneer Antwerpenaar Elsschot bij het Zuid-Nederlandse pezewever de wenkbrauwen fronste, lijkt het me weinig waarschijnlijk dat hij het niet kende. Aannemelijker is dat hij het niet correct vond, evenmin als 'na de eten', dat 'na den eten' moest zijn, zoals hij het ook schreef in *De Verlossing* (85,10). Zo belanden we van een 'ignorerende' Elsschot bij een 'corrigerende', van een 'onkundige' bij een 'beterwetende' Elsschot, een wat te zelfverzekerde Carmiggelt en Brouwers en een alom heersend gevoel: '(...) een Van Dale, maar dat is erg tijdrovend.'

Voor Brouwers en Anthierens lijkt het uitermate gewichtig of Elsschot vertrouwd was met het woord 'idioom'. 'Elsschot was het kennelijk nog nooit tegengekomen en nam het dus in zijn lijst op (...) ' schrijft Brouwers. Elsschot noteerde het met paginanummer 136, maar was het zeer waarschijnlijk al tegengekomen, namelijk op pagina 129 in: '(...) als zijn zoontje niet naar school wilde, bleek hij machteloos, omdat het idioom van dat

Simon Carmiggelt (die dit jaar honderd zou zijn geworden) en Willem Elsschot. Foto Joop Schelkens.

ventje Sanskrit voor hem was (...). Idioom, in verband met kindertaal en Sanskriet – telkens taalterminologie. Op pagina 136 is de context: ‘Omdat ge zijn idioom niet beheerst. Ge zijt niet gewoon mensen te ontmoeten die met hun biceps argumenteren.’ Idioom, in verband met rollende spierballen of dreigend bruut geweld – dat kan vragen oproepen en niet noodzakelijk: ‘Wat betekent idioom?’.

Elsschots vraagtekens bij bepaalde woorden kunnen soms te maken hebben gehad met de gebruikscontext. Godfried Bomans schreef in dit verband: ‘Wanneer men nu een vrij banale gebeurtenis enigszins stadhuisachtig omschrijft, dan ontstaat er een humoristisch effect. Ik gebruik dit minder dan Carmiggelt, die hierin een meester is, maar de stijlfiguur is mij toch bekend.’ Ze was ook Elsschot niet onbekend. Op pagina 169 van de *Omnibus* lijkt Carmiggelt zelfs bijzonder geïnspireerd door een ander humoristisch kneepje van Elsschot, in de beschrijving van een toespraak op een Heilslegerbijeenkomst: ‘Hij vertelde dat hij eerst een losbol was geweest, maar nu had hij het gevonden (...)’. Dat had Elsschot hem voorgedaan in *De Leeuwentemmer* (186,6) over de opnieuw innig het geloof omhelzende Bennek: ‘Dat het mij verheugt te vernemen dat hij het teruggevonden heeft.’ Misschien leek Carmiggelts toepassing van ironiserende technieken Elsschot niet telkens geslaagd en noteerde hij dan bepaalde woorden, zonder dat daaruit iets te besluiten valt over Elsschots of Carmiggelts woordkennis.

In zijn *Kronkel* van 4 mei 1957 vertelt Carmiggelt nog een aardige anekdote over Elsschots taalkennis

en ironie: ‘(...) tijdens het corrigeren van de drukproeven zijner verzamelde werken (...) zei hij opeens, “Er staan een heleboel woorden in die ik niet ken.”’

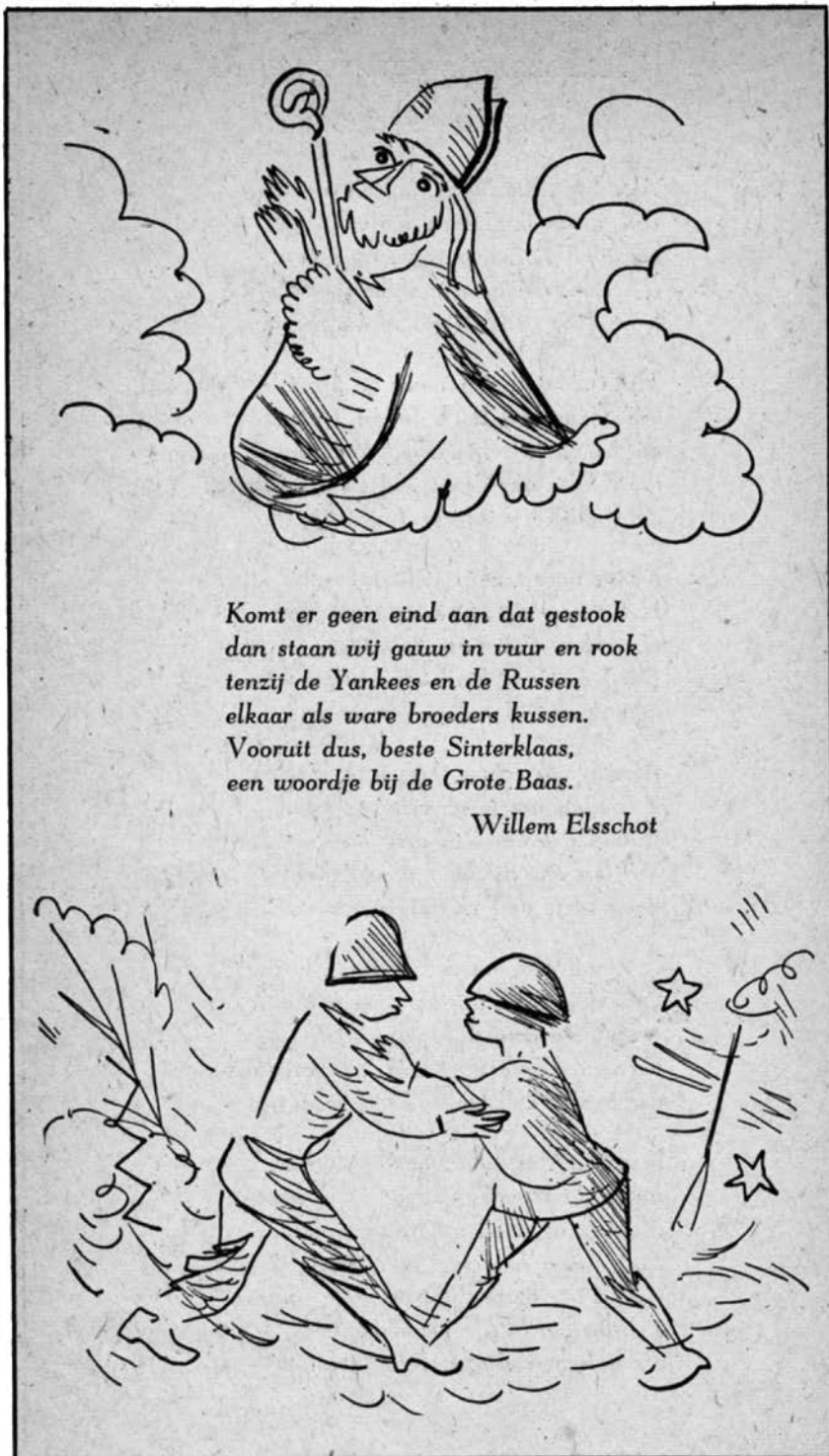
Bibliografie:

- Simon Carmiggelt, *We leven nog* (Amsterdam, De Arbeiderspers, 1963).
- Simon Carmiggelt, *Ontmoetingen met Willem Elsschot* (Amsterdam, De Arbeiderspers, 1985, 2e gecorrigeerde druk).
- Anoniem, *Kijk, Willem Elsschot. De schrijver in beeld* (Amsterdam, Querido, 1970).
- Jeroen Brouwers, *Vlaamse leeuwen* (Amsterdam/Antwerpen, De Arbeiderspers, 1994).
- Johan Anthierens, *Willem Elsschot. Het Ridderspoor* (Leuven/Amsterdam, Kritak/Meulenhoff, 1992).
- Willem Elsschot, *Brieven*. Ed. Vic van de Reijt m.m.v. Lidewijde Paris (Amsterdam, Querido, 1993).
- Diverse edities van *Van Dale*.
- *Woordenlijst van de Nederlandse taal* (’s-Gravenhage, staatsdrukkerij en uitgeverijbedrijf Martinus Nijhoff, 1954).
- Willem Elsschot, *De Verlossing (Volledig werk – Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2002).*
- Simon Carmiggelt, *Omnibus* (Amsterdam, De Arbeiderspers, 1951).
- Godfried Bomans, ‘Schrijven is schrappen’, in: *Op de keper beschouwd* (Amsterdam/Brussel, Elsevier, 1963).
- Willem Elsschot, *Tsjip-De Leeuwentemmer (Volledig werk – Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2003).*
- Simon Carmiggelt, ‘Morgen’ (*Kronkel* van 4 mei 1957) in: *Carmiggelt !* (Nieuwsblad van de Carmiggelt-Kring) nr. 65, 2002).

Jean Pierre Stevens (1957) is zelfstandig vertaler.

Kan een dichter ook rijmen?

Bernard Asselbergs

Aan de vooravond van Sinterklaas, zaterdag 4 december 1954, opende het landelijke dagblad *De Tijd* met een omkaderde inleiding op de voorpagina: 'Kan een dichter ook rijmen? Krant vol verzen'. De redactie van de in Amsterdam aan de Nieuwezijds Voorburgwal gevestigde katholieke krant vond de vraag of een dichter ook kon rijmen nauwelijks minder intrigerend dan de kwestie of een rijmelaar eventueel zou kunnen dichten: 'De redactie van *De Tijd* achtte haar [de kwestie] dermate belangwekkend, dat zij een aantal Nederlandse poëten – via de goedgunstige bemiddeling van de Sint zelf – heeft benaderd met het verzoek een Sinterklaasvers voor ons blad te schrijven.'

Het redactionele stukje op de voorpagina eindigde met: '[...] wellicht zult U met haar [de redactie] in vreugde constateren dat sommige dichters het écht wel kunnen: rijmen; en dat weer anderen, rijmende, niet kunnen nalaten te gaan dichten. [...] Wij bieden U dus uit naam van Sint Nicolaas bijgaande bundel poëmen met blijdschap aan. En mochten er onder U zijn die zich nu of in de naaste toekomst geroepen mochten voelen tot het schrijven van een proefschrift, getiteld: "Het Sinterklaasvers in de Nederlandse literatuur", laat U niet weerhouden.'

Wie het idee oorspronkelijk heeft bedacht, heb ik niet kunnen achterhalen. Mogelijk Jan Engelman (1900-1972), die met A. van Domburg (1895-1983) deel uitmaakte van de kunstredactie.

Een officiële algemene oproep in

stencilvorm was door hoofdredacteur mr. W.A.M. van der Kallen op 30 oktober 1954 per post verzonden en leverde vijftig verzen en versjes op; vierentwintig van Nederlandse dichters en één van een Vlaamse. De Vlaming was Willem Elsschot, die een zesregelige bijdrage zonder titel had ingestuurd, refererend aan de toen heersende Koude Oorlog.

*Komt er geen eind aan dat gestook
dan staan wij gauw in vuur en rook
tenzij de Yankees en de Russen
elkaar als ware broeders kussen.
Vooruit dus, beste Sinterklaas,
een woordje bij de Grote Baas.*

Willem Elsschot

Willem Elsschot verkeerde met zijn inzending in een bont gezelschap van voornamelijk katholieke dichters, hier in alfabetische volgorde opgesomd: Bertus Aafjes (zonder titel), Gerard den Brabander ('5 December 1954'), Ad den Besten ('Voor als je groot bent'), Louis de Bourbon ('Sinterklaas 1954'), Remco Campert ('Hij doet mij de das om'), Anthonie Donker ('De dichter (op herhaald verzoek)'), Anton van Duinkerken ('Bij de klomp'), Jan G. Elburg ('Sinterbop'), Jan Elemans ('Simpel lijstje'), Jan Engelman ('Bij wijze van gard'), Willem Elsschot (zonder titel), Jac. van Hattum ('De echte'), Ed. Hoornik ('Sint Nicolaasmorgen'), C.J. Kelk ('Bij jas aan mezelf'), Math. Kemp ('Sinterklaas A.D. 2500'), Pierre Kemp ('Berisping op de daken'), Harriet Laurey ('Liedje van Sint Nicolaas'), Martin Leopold ('Verlanglijstje voor St. Nicolaas'), P. Minderaa ('Ter bezorging van mijn respect aan la princesse Lointaine'), Michel van der Plas ('Tot Sint Nicolaas'), A. Roland Holst (zonder titel), Jac. Schreurs M.S.C. ('Voor Sinterklaas zijn paard'), Bernard Verhoeven ('Het verlangen van Sinterklaas'), Nicolaas Verhoeven ('Zelfportret van een bestelde Sint'), Bert Voeten ('Het wonder').

Vrijwel alle deelnemers en ook Willem Elsschot koken voor een traditionele aanpak van de verzen, wat ook wel te verwachten viel. Uitzonderingen waren Jan Elburg met een experimentele vorm en Michel van der Plas die een foprijm produceerde. De redactie ging er

verder niet op in hoe de keuze van de Sint tot stand was gekomen en naderhand gaf de kwestie of een dichter ook kon rijmen geen aanleiding tot een ingezonden brief of enig ander commentaar. In de aanhef van het gedicht van Bertus Aafjes worden we toch een beetje geïnformeerd:

*Goedheilig man van Spanje
En van de Voorburgwal,
(De Nieuwezijds natuurlijk;
De Oude in geen geval)
Gij schrijft: "Wens je in versvorm
Hetgeen je 't meest verrukt!"*

De verzameling sinterklaasrijmen was voor een deel geïllustreerd. De tekenaar werd nergens vermeld, maar ik meen er het handschrift van Henri Overhoff (1905-2000) in te herkennen. Overhoff was de archivaris van het dagblad en leverde zo nodig tekeningen.

Het geheel werd ondergebracht in de bijlage 'Gun U DE TIJD'. Steeds in de vier uiterste hoeken van pagina 7 tot en met 14 werd een gedicht geplaatst. Deze vorm was gekozen omdat de redactie iets speciaals in petto had: 'Wij publiceren de verzen als de bladzijden van een gedichtenbundel en ze zijn zo in de krant verspreid, dat liefhebbers ze kunnen uitknippen.' Daartoe aangespoord, verknipten wij thuis de bijlage van *De Tijd* waarvan mijn vader Anton van Duinkerken, pseudoniem van Willem Asselbergs (1903-1968), van 1929 tot en met 1952 redacteur was geweest. Ook hij had, aangevoerd door de goedheilig man, een bijdrage geleverd: 'Bij de klomp'. Al fröbelend ontstond er inderdaad een 'boekje', dat ik nog steeds bewaar. Tot een verzamelde uitgave zijn deze poëmen nooit gekomen. Het titelloze gedicht van Elsschot werd in 1979 opgenomen in: Willem Elsschot, *Zwijgen kan niet verbeterd worden*. Ongebundelde teksten. Samengesteld door A. Kets-Vree, p. 61. En in 2006 ook nog eens in: Willem Elsschot, *Nagelaten werk*, p. 63.

Bernard Asselbergs (1945) is de jongste zoon van de schrijver Anton van Duinkerken.

Nog een avontuur met Bobby de hond

In het vorige nummer van *Achter de schermen* stelde een lezeres de vraag of Elsschot iets met dieren had. Elsschots kleinzoon Willem Dolphyn vertelde bij wijze van antwoord over de snuggere familie hond Bobby, die als verstekeling met de tram naar de Lemméstraat kwam, waar ‘bomma’ Fine hem verwende met lekkere hapjes. Enig speurwerk van de redactie leverde nog een paar getuigenissen op. In *De Nieuwe Gazet* van 16 januari 1982 noteerde Piet Sterckx uit de mond van Elsschots oudste dochter Adèle:

‘En dan die hondengeschiedenis te Veurne. We gingen jaarlijks met vakantie naar zee. Dat deden we al van in 1926. In 1928 liet vader een villa bouwen in Sint-Idesbald. In 1929 trokken we er in. Toen een van onze vakanties daar ten einde was reden we zoals gewoonlijk met de tram naar Veurne om daar de trein naar Antwerpen te nemen.

We hadden een hond, Bobby. Die zat in een rieten kooi, want de spoorwegen wilden toen honden alleen in een bagagewagon vervoeren. De hond zat in zijn kooi bij het station te wachten en toen de trein kwam en wij op een verder gelegen perron stonden, zagen we dat men Bobby vergeten was over te brengen. De familie stapte in de trein maar vader niet. Die ging naar de treinwachter en eiste dat zijn hond zou worden ingeladen, want het was die dag de laatste verbinding naar Antwerpen. De treinwachter zei dat de hond wel zou nagestuurd worden, en wierp terwijl de treindeuren in het slot.

Dat waren nog wagons met allemaal aparte afgesloten compartimenten. De treinwachter liep helemaal de trein langs om de deuren te sluiten, en onze vader daar preutend achter. Toen de conducteur ten einde was en zich omkeerde om met een fluitsignaal het vertreksein te geven, zag de man tot zijn wilde verbazing dat vader alle treindeuren achter hem weer had geopend... En dat maakte dat er nog tijd was om Bobby te halen en hem in de goederenwagon mee te nemen.’

Dierenvriend

Anna, de tweede dochter van Elsschot, werd door An van der Heiden aan het woord gelaten in het blad *ABC* van 14 december 1986. Onder het tussenkopje ‘Dierenvriend’ staat te lezen: ‘De heer Emery Vercruyssen, hoofdinspecteur van de Dierenbescherming, die een vriend was van Willem Elsschot en met een fles Spaanse wijn van zestien

graden op bezoek was gekomen bij de Dolphynen, citeerde volgend gezegde van Elsschot: “Gij man van zaken, hoed u voor wie geen vriend der dieren is. Bij de eerste gelegenheid zal hij u nekken.” Wat eigenlijk weinig met dierenbescherming te maken heeft, maar soit. Vermits het gesprek toch bij de dieren beland was, schoot Anna terug te binnen dat, als de kat muizen gevangen had, haar vader ze afpakte en terug op de muur zette.

“Hij zei altijd, iemand die van kinderen en van dieren houdt, kan geen slecht mens zijn. We hebben thuis altijd een hond en een kat gehad”, aldus Anna. “Die kat kreeg twee keer per jaar jongen. Als wij met verlof gingen, moest de kat mee met haar kroost. In die tijd een heel probleem want wij hadden toen nog geen auto en heel de bende ging met de trein. We vertrokken aan de Zuidstatie. Een verwoede visser was hij ook. ’s Morgens om vijf uur reed hij al weg op z’n fiets. Naar ’t vaartje. In Nieuwpoort ging hij eveneens dikwijls vissen”.

Of het vissen tot diervriendelijk gedrag moet worden gerekend, valt natuurlijk ook te betwijfelen. (Th.W.)

Bobby, de Engelse fox.

Kaas 1

‘Op dit moment ben ik bezig met het herlezen van Willem Elsschots *Verzameld Werk*, met als hoogtepunt toch wel *Kaas*, de korte roman over de klerk Frans Laarmans die handelaar in volvette Edammer wordt. Het is niet de beste Nederlandstalige roman ooit of het eerste boek dat ik uit mijn huis zou grissen bij brand, maar het is wel een zeer fijne, ontroerende en komische roman. Niet omdat er grappen in worden gemaakt, met dat soort boeken heb ik niet zoveel, maar omdat Elsschot zo tragisch en droog schrijft dat er heel veel humor in zit. In dat genre is hij ongeëvenaard. Vreemd genoeg hoor ik bijna nooit meer iemand over hem. Alleen op de leeslijsten duikt hij nog weleens op omdat *Kaas* een dun en behapbaar boekje is, maar daarmee doe je het geen recht. Je kunt het inderdaad binnen twee uur uitlezen, maar op die manier gaat voor velen denk ik de precisie van het taalgebruik en de zorgvuldigheid van de opbouw verloren.’

Schrijver Thomas Heerma van Voss in *HP/De Tijd*, 3 juli-20 augustus 2013.

‘Elsschot in plaats van de bijbel’

‘Ik houd van hotelkamers’, bekende columniste Sylvia Witteman in *de Volkskrant* van 23 februari 2013. ‘Die anonimiteit zo ver van huis geeft je het gevoel dat er van alles kan gebeuren, liefst met medewerking van een al even anonieme vreemdeling, *ships that pass in the night*, u weet wel wat ik bedoel, behalve dat er in werkelijkheid natuurlijk meestal niets gebeurt, tenminste, als je een dodelijk verkleumde buis Pringles uit de minibar in bed leegeten en de gratis preview van vier hotelpornofilms kijken niet meetelt. Vroeger vond ik dat soort dingen leuk, maar dat ging over.

Ook de kleine flesjes zeep, shampoo, moisturizer et cetera, die jarenlang een hitsige hebbigheid bij me opwekten, laat ik tegenwoordig gewoon staan. Bij gebrek aan beter beschouw ik dit als een teken van volwassenheid. Bovendien heb ik inmiddels een badkamerkast vol met die snoezige miniatuurtjes, genoeg tot aan mijn dood.

Trouwens, als ik het ooit eens voor het zeggen krijg, gaat er wel het een en ander veranderen aan de inventaris van hotelkamers. Die wegwerpbadmut, mag ik die ruilen voor een eenvoudige leesbril? Lief, dat kabouternaaisetje, maar een doosje tampons komt on-eindig veel vaker van pas, nietwaar? En in plaats van dat piepkleine schoenensponsje heb ik veel liever een aspirientje, een slaappil, oordopjes, een stopcontact naast mijn bed, gratis wifi, en/of schoonmaaksters die zich wél iets aantrekken van het ‘niet storen’-bordje.

Als we toch bezig zijn, laten we dan meteen die saaie bijbel in het nachtkastje vervangen door het verzameld werk van Elsschot, en dat door niemand ooit bekeken *Fluchtplan/Plan de fuite/Piano di fuga/Escape plan* op de deur door een foto van Jack Nicholson (toen hij nog haar had en niet zo dik was).’ [...]

Kaas 2

‘Sommige schrijvers die ik vroeger veel las, kunnen me niet meer boeien. Simon Vestdijk, Arthur van Schendel: als ik ze nu weer inkijk, vind ik de taal wel heel erg gezwollen, en de onderwerpen niet zo interessant.

Alleen Elsschot vind ik nog steeds geweldig. Zijn taal is verrassend modern, kort en krachtig. Bij zijn boeken zit ik soms te gieren van het lachen.’

Roel Coutinho (1946), hoogleraar epidemologie aan de Universiteit Utrecht, in de rubriek ‘Mijn boekenkast’ van het dagblad *Trouw*, 22 juni 2013.

Kaas 3

‘Als ex-handelsreiziger was *Kaas* een feest der herkenning. Laarmans was vertegenwoordiger voor België en het Groothertogdom Luxemburg, alleen dat al vind ik fantastisch, zijn titel. Hij is nooit aan het werk, eeuwig aan het voorbereiden. Elsschots toon heeft een vederlichte ironie, die niet alleen grappig is maar ook tragisch. Zo invoelbaar. Ik vind Elsschot zonder meer de belangrijkste Vlaamse schrijver. Een prachtig uitgepuurd oeuvre.’

Schrijver Peter Terrin in *De Morgen*, 24 juli 2013.

Peter Terrin.

Benefietdiner met Van Kooten en kerkvorst

Guy Mortier / foto's Alain Giebens

Dames en heren, de lijst van gastsprekers sinds het eerste Elsschot-benefietdiner in 2001 fonkelt als de nieuwe tanden van Jan Decler, maar vanavond voegen wij daar nog een dimensie aan toe.

Wij hebben hier al burgemeesters gehad, ministers, gouverneurs, minister-presidenten, premiers, de president van Europa; maar nooit eerder hebben wij als gastspreker een echte – en ik hoop dat Rik Torfs me de nuance niet kwalijk neemt – een echte kerkvorst op het spreekgestoelte mogen ontvangen om zijn licht over Elsschot te laten schijnen, namelijk Mgr. Bonny, de bisschop van Antwerpen;

noch hebben wij hier ooit eerder het icoon van de Nederlandstalige humor en satire in woord, beeld en geschrifte mogen begroeten – opnieuw met excuus aan Rik Torfs – : Kees van Kooten.

Dames en heren, het is een grote eer om hier te mogen zijn – maar ik neem aan dat u dat wel beseft.

Ik ga er dan ook van uit dat u, voorafgaand aan deze avond, nog eens grondig het Verzameld Werk van Elsschot hebt doorgenomen, zodat de geachte sprekers straks niet staan te roepen in de woestijn – al zou met name de monseigneur dat onder de knie moeten hebben, zie ook Lucas 3:3, aangezien het een verplicht vak was in zijn opleiding tot para van de Heer.

Toch even de spieren losmaken.

Zoek het boek van Willem Elsschot in de volgende zin:

‘Met hoeveel k’s schrijven we ‘dommeriken’?

Zoals door de organisatie gevraagd, zal ik in mijn in-

Op dinsdag 5 maart 2013 vond in de KBC-‘Boerentoren’, op de Schoenmarkt te Antwerpen, het dertiende Willem Elsschot Benefietdiner, Lijmen bij Dwaallicht, plaats. De voorzitter van het WEG, Cyriel Van Tilborgh, kon nagenoeg vijfhonderd disgenoten welkom heten, ondanks economisch moeilijke tijden. Guy Mortier, voormalig hoofdredacteur van het weekblad Humo, trad voor het eerst aan als inleider van de gastsprekers, te weten schrijver en televisiemaker Kees van Kooten en mgr. Johan Bonny, bisschop van Antwerpen. De tekst van hun toespraken staan op de volgende pagina's.

leiding vanavond uitsluitend woorden gebruiken die ook voorkomen in Elsschots Verzameld Werk, voetnoten inbegrepen. Dat betekent wel dat ‘De Overdraagbaarheid van de Notionele Intrestaf trek’, naar ik heb begrepen een thema waar hier in brede kring naar uitgekeken werd, vanavond niet aan bod kan komen; mogelijk wel de tsjip waarmee u hem kunt omzeilen.

En al evenmin het woord ‘confederalisme’, een begrip dat onder meer Boorman zeker geïnteresseerd zou hebben omwille van zijn even raadselachtige als mythische uitstraling, en dat men, behalve voor de redding van Vlaanderen, nu ook op VN-niveau overweegt in te zetten als oplossing van het conflict in Syrië, alsook voor de bodemontginning van Mars, en om meteorietinslagen tegen te houden.

Dames en heren, Elsschot is van iedereen, maar vanavond is hij toch vooral van ons!!

Geachte aanwezigen, het siert deze vereniging zeer dat zij zich vanavond alweer inzet om Elsschot dicht bij ‘het volk’ te brengen – bedacht ik zo-even nog, terwijl ik in de parking mijn bakfiets trachtte te stallen tussen drie Lamborgini’s, een enkele Rolls Phantom en twee Bugatti’s.

Juist in een tijd als deze, waarin cultuur om allerlei ordinaire redenen graag verdacht wordt gemaakt, verdient een initiatief als het Willem Elsschot Benefietdiner dan ook de grootste lof. Het is niet evident om in this day and age de belangstelling voor onze grootste schrijver(s) brandende te houden, tegen de zogenaamde ‘grondstroom’ in, overigens een term waarbij ik mij vooral brak afvoerwater voorstel. Want het kan snel anders lopen. U herinnert zich ongetwijfeld nog de ooit razend populaire Hubert Lampo Hullabaloo’s op de Heizel, tijdens dewelke jaar na jaar, in een tot de nok gevuld, uitzinnig stadion werk van de betreurde meester werd voorgelezen en uitgebeeld, en die nu nauwelijks nog een kraam op de Vogelenmarkt gevuld krijgen; grillig is immers de volksgunst.

Het is ook niet van belang hoè, en dankzij welke machinaties, het Willem Elsschot Genootschap er elk jaar weer in slaagt de hele Boerentoren gevuld te krijgen voor een hoogstaande literaire hommage als deze, bovendien voor een absoluut A-publiek en tegen klinkende cash. Ik weet het, het is een vraag die – zonder nu meteen de naam John Crombez te laten vallen – mensen zich wel eens stellen. Afgunst is nu eenmaal van alle tijden, en hoe gauw is een insinuatie niet de wereld in getwitterd (het woord ‘twitteren’ komt voor in *Tsjip*) of op mail gezet (meel komt voor in *De Verlossing*, in de bakkerij van Pol).

Met des te meer genoegen citeer ik dan ook uit volledig onverdachte bron, te weten een studie van het gezaghebbende Algemeen Wereldtijdschrift voor Financiën, Handel, Nijverheid, Kunsten en Wetenschappen die er niet om liegt:

‘De toutes les sociétés littéraires, le Willem Elsschot Genootschap est certes celle qui offre au prodigieux et inépuisable thème “Voir et être vu” les plus admirables ressources.’

Dames en heren, het zou vloeken in de kerk zijn (om zoetjesaan een bruggetje te slaan naar mgr. Bonny) om het op een avond als deze zelfs maar kort over mezelf te hebben, maar het moet.

Willem Elsschot, ik zeg het met deemoed, heeft een beslissende rol gespeeld in mijn professionele leven, met name bij het begin. Het allereerste stuk dat, met mijn naam eronder, in de landelijke pers werd gepubliceerd, was namelijk een interview met Elsschot, in het weekblad *Robbedoes*, ik geef toe: niet meteen *The New York Times*. Het jaar was 1958, ik was 15, en ik had het ingestuurd omdat ik per se een zogenaamde ‘reporterskaart’ in de wacht wilde slepen, die het weekblad uitloofde als ze je inzending publiceerden. En ja hoor. Ik heb ze nog altijd.

Ik lees een paar passages voor, niet omdat ze van historische waarde zouden zijn, want u kent de feiten, maar omdat ik zelf vind dat de alledaagse Elsschot, naar wat ik ervan weet, toch wel erg weinig aanwezig is in de overlevering.

“Is goed” zei hij toen we afgesproken hadden voor de volgende donderdag, “Is goed maar maakt me niet helemaal af hè. Twee tegen ene...”

(Het interview zou samen met een schoolmakker worden afgenomen)

Het astma van mijn kameraad heeft hem van een gewisse dood gered. Ik autobuste er alleen naartoe.

‘Kom binnen, kom binnen’, zei hij toen ik gebeld had.

‘Hebt ge geen goesting in een glaske?’. Met de dood in het hart zei ik beleefd ‘Nee, dank u’. Hij liet me plaats nemen en nadat we even bezig waren geweest over de twijfelachtige geneugten van het roken, paktten we de koe bij de horens. ‘Geneer u niet’, zei hij, ‘vraag maar op’.

‘Tja’, zei ik. ‘Schrijft u nog?’

‘Nee. Sedert tien jaar niet meer. En waarschijnlijk zal ik niet meer schrijven. Ik zeg niet dat het onmogelijk is, maar toch, zeer waarschijnlijk schrijf ik nooit meer’.

‘Hoe bent u aan het schrijven geraakt?’

‘Tja, dat is een heel historie. Ik kwam in die tijd juist uit Parijs, en werkte in Rotterdam als chef de correspondance. Ik had zes correspondenten onder mij, waaronder een gepensioneerde schooljuffrouw, die veel geplaagd werd door de anderen. Ik nam haar zowat in bescherming, en stilaan werd zij een huisvriendin. Om haar te amuseren vertelde ik haar over mijn belevenissen in Parijs, over het pension dat ik daar huurde, enz. Ze zei steeds maar: “Schrijf dat toch op, zoals je het nu vertelt, het zou reuze zijn”. Toen schreef ik het op’. (Enzovoort)

De bedoeling van uw eerste boek was dus: een verhaal vertellen. Is dat zo gebeven?’

‘Ja. Als ge mijn Verzameld Werk leest, dan is dat als een dagboek van wat ik meegemaakt heb.

‘Kaas ook?’

‘Ja, dat heb ik ook meegemaakt. Maar dan niet in kaas hè, in publiciteit. Mijne stiel is niet schrijven, maar wel de publiciteit. Hebt ge Kaas gelezen?’

‘Ja, wel drie keer’.

‘Was het naar uw zin?’

‘Ik vond het buitengewoon’;

‘U hebt zeker veel gelezen?’

‘Nee, toch niet zo veel. Vooral Franse en Engelse literatuur, en ook Duitse. Van de Nederlandse: Vondel, Gezelle en zo.. Reinaert De Vos.. en dan ook Kloos en die mannen, toen ik jong was, was er die furore hè.

Van mijn eigen boeken heb ik er geen in huis. Ik ken ze toch vanbuiten. Als ze ergens een zinnetje moesten uit weglaten, al was het een heel kort, ik zou het onmiddellijk zien. Daar heb ik nogal een goed geheugen in. Maar dat is dan ook het enige waarin het goed is’.

Daarna ging het nog over zijn gedichten, over waar hij zijn schuilnaam vandaan had, over de bankencrisis, de toestand in het Midden-Oosten, het BAM-tracé, het confederalisme...

Laatste paragraaf.

We hebben dan nog wat over van alles gepraat, over Leuven en het studentenleven, over reizen en trekken, want je wordt het niet moe, met een man als Willem Elsschot te praten.

‘Och’, zei hij me nog, ‘een schrijver is toch maar een

gewoon mens hè? D’r zijn er wel een hoop die denken dat zij Het zijn, maar kom...’ (EINDE).

Het was niet alleen een interview met Elsschot, dames en heren, het was ook een echte Boormanstreek. Mijn naam stond er wel onder, maar mijn broer had het geschreven, voor de schoolkrant, al had hij me wel de toestemming gegeven om er voor het goeie doel mijn eigen naam onder te zetten.

Misprijzen krult uw mondhoeken en dof wordt uw blik, maar hoe had ik dichters bij de ziel en het werk van mijn aanbeden voorbeeld kunnen komen?

Mocht het op uw maag slaan, de Korthals xv staat beneden met draaiende motor klaar, en als het heel ernstig is: de Korthals xiv is ook rap in orde gebracht.

Hoog tijd om de bisschop van Antwerpen, Johan Bonny, in te leiden, wat, nu ik eraan denk, eigenlijk mijn opdracht was.

Dames en heren, er zijn comfortabelere periodes in de geschiedenis geweest om bisschop te zijn. Die van de Borgias, om er maar één te noemen.

Als we de kranten van vandaag en gisteren mogen geloven, en dat doen we natuurlijk, zou het vertrouwen in de Kerk in Vlaanderen in vrije val zijn. Ga er maar aan staan. Gelukkig voor onze samenkomst hier zijn er ook andere geluiden. Ik citeer uit het toonaangevende Algemeen Wereldtijdschrift voor Financiën, Handel, Nijverheid en Confederalisme:

‘De toutes les religions, le catholicisme est certes celle qui offre les plus admirables ressources au prodigieux et inépuisable thème des pianos, ik bedoel, de la foi.’

Dames en heren, *de bisschop van Antwerpen, Monsieur Bonny!*

Een bisschop over Elsschot

Mgr. Johan Bonny

Willem Elsschot kan zich niet omdraaien in zijn graf. Dat heeft hij zelf gewild. Op de morgen van zijn begrafenis werd zijn stoffelijk overschot verast in het crematorium van Ukkel. Vic van de Reijt schrijft dat de terugreis naar Antwerpen ‘in vliegende vaart’ verliep: *“het kistje met de as was zo heet dat het niet mogelijk was deze op de bodembekleding van de taxi te zetten. Een van de mannen achterin moest het in zijn handen nemen, om het al snel over te geven aan een ander”*.¹ Het was zaterdag 4 juni 1960. De overbrenging van de as naar het Schoon-

selhof moest snel gebeuren. De kist van Fine wachtte op de urne van Alfons voor een gezamenlijke begrafenis. Ik ben er zeker van: kist of urne, Elsschot zou zich niet omgedraaid hebben bij de melding dat een bisschop over hem het woord kwam voeren. Hij had in Antwerpen door meer watertjes gezwommen met de kerk en met het christelijk geloof.

Mag ik beginnen met de zakelijke kant? Onze illustere samenkomst vindt plaats in de stemmige benedenverdieping van een vermaard bankgebouw. Trouwens, met de publicitaire speelsheid van Elsschot zou ik evengoed kunnen zeggen dat onze vermaarde samenkomst plaats

¹ VIC VAN DE REIJT, *Elsschot, Leven en werken van Alfons De Ridder*, Amsterdam, 2011, p. 341.

vindt in de illustere benedenverdieping van een stemmig bankgebouw. Vanwaar haalde Willem Elsschot het geld dat hij als Alfons De Ridder op de bank plaatste? Het antwoord is duidelijk: voor een groot deel uit de binnenkant van de katholieke kerkgemeenschap. Als uitgever van publiciteit is Elsschot niet begonnen als een held. Hij begon met diegenen te 'lijmen' van wie hij wist dat ze commercieel over de minste weerbaarheid beschikten: met name de vrouwelijke religieuzen. Onder de eersten die zich lieten 'lijmen' waren de *Soeurs de Marie* uit Namen. Vic van de Reijt schrijft: "Maar al snel ontpopte De Ridder zich tot een rasverkoper, een briljant 'lijmer', die *Les Soeurs de Marie* uit Namen een recordaantal overdrukken van de *Revue* wist aan te smeren. Volgens de overlevering had hij het ontwerp van zijn reportage ter plekke aan moeder-overste voorgelezen, waarna ze tot tranen geroerd was. 'Om te beginnen zou ik er toch niet meer dan 100 000 nemen' adviseerde De Ridder. De non had getekend en hij was spoorlags naar zijn kameraden in Brussel teruggereisd. Nog dezelfde avond plaatste Valenpint de drukorder in Brugge, waardoor er voor beide partijen geen terugkeer meer mogelijk was. Al gauw kwamen er aangetekende brieven van de Zusters binnen, met het verzoek de op-lage naar beneden bij te stellen, maar die belandden allemaal in de prullenmand."² Andere congregaties ondergingen hetzelfde lot. Na enig zoeken, schrijft Elsschot in *Lijmen*, vond ik "de drie bonnetjes, waarbij de "Soeurs de Sainte-Marie", de "Soeurs du Sacré-Coeur-de-Marie"

Mgr. Johan Bonny, bisschop van Antwerpen

en de "Soeurs de Saint-Vincent-de-Paul", respectievelijk vijfduizend, tienduizend en vijfenzeventigduizend exemplaren van het *Wereldtijdschrift* besteld hadden".³ Al had hij geen katholiek onderwijs gevolgd, Elsschot wist maar al te goed hoe hij met religieuzen en pastoors moest omgaan. Als zakenman was hem trouwens geen kerkelijke ambitie te hoog. Gesterkt door zijn ervaring met de religieuzen trok hij naar de spreekkamer van het Aartsbisdom te Mechelen. Kardinaal Mercier stond op het toppunt van zijn nationale en internationale vermaardheid. Voor de vijftigste verjaardag van zijn priesterwijding in 1924 zou een luxueus huldeboek worden uitgegeven. Met de steun van prominente katholieke voorsprekers en zelfs van de Apostolische Nuntiatuur in Brussel haalde De Ridder zijn commerciële slag binnen. Van het prestigieuze *Memorial du Cardinal Mercier* verschenen uiteindelijk drie edities, uitgegeven zowel voor als na de dood van kardinaal Mercier in 1926. Dat hoogtepunt was verre van een eindpunt. Integendeel: nu pas zou De Ridder zijn grootste contracten met het katholieke middenveld sluiten. Zo kon hij het monopolie verwerven op de Antwerpse reclame in *La Belgique Catholique*, het jaarboek van de Katholieke Kerk in België. Nadien bekwam hij van de overwegend katholieke Bond der Kroostrijke Gezinnen dat hij hun jaarboek mocht uitgeven. Met steun van een jezuïet, pater Valère Fallon, werd De Ridder uitgever, financier en reclame-acquisiteur van de succesvolle *Almanak der Kroostrijke Gezinnen*. Ik wil dit zakelijke hoofdstuk afronden. Heeft Elsschot met de katholieke kerk zijn hemel verdiend? Ik weet het niet. Heeft hij met de katholieke kerk zijn brood verdiend? Ongetwijfeld. Op dat punt, lijkt me, was hij Antwerpenaar met de Antwerpenaren, katholieken en vrijzinnigen dooreen genomen.

Wat geloof of levensbeschouwing betreft, was Elsschot ongebonden. In *De Leeuwentemmer* schrijft hij over zichzelf en zijn gezin: "Wij behoren tot geen enkele rederij maar varen op eigen risico en dat heeft ook zijn schaduwzijden".⁴ Ongebonden was Elsschot ongetwijfeld. Onervaren was hij zeker niet. Hij kende voldoende paters en pastoors om te weten hoe ze preekten en wat ze leerden. Op dat punt was Elsschot geen pallieter. Hij keek, luisterde en dacht na, ook over de God waarmee hij niet in het reine was. In *Tsijp* geeft Elsschot een snelcursus catechismus aan zijn dochter Adele, die over een halfuur gedoopt zal worden. Tijdens die blits-catechese zegt Elsschot aan Adele: "Of er een God is. Een vraag waar ik tegen opzie als tegen de Himalaya. Al die jaren heb ik mijn afgrond kuis bedekt gehouden en ik zal hem op deze dag zeker niet ontbloten. Ik zeg haar dus maar dat ik hoop van wel, maar dat een klerk zoals ik dat niet kan

2 VIC VAN DE REIJT, *Ibid.*, p. 84.

3 *Lijmen*, in: WILLEM ELSSCHOT, *Verzameld Werk*, Amsterdam 2008, p.290.

4 *De Leeuwentemmer*, in: WILLEM ELSSCHOT, *ibid.*, p. 597.

uitmaken. Dan spreek ik gauw over de drie Goddelijke Personen, omdat ik die toch al iets minder plechtig vind dan dat dreigend enkelvoud, maar daar snapt zij niets van. En daar ik zelf die rolverdeling niet begrijp, kan ik haar tot mijn spijt geen opheldering geven”.⁵ Elsschots zoon Jan gebruikte voor zijn vader liever niet het woord ‘ongelovige’. Volgens hem was zijn vader “wel anti-klerikaal omdat hij nu eenmaal wars was van elke vorm van dogma. Dat hij echter niet in God geloofde zou ik niet durven zeggen. In feite twijfelde hij, dus was hij geen absolute vrijdenker”.⁶ Als Elsschot geen ‘absolute vrijdenker’ was, welke aanknopingspunten met de christelijke traditie en de kerk vind ik in zijn verhaal?

Bij Vic van de Reijt lees ik: “De Bijbel, die hij op literaire gronden waardeerde, was een van de weinige boeken die hij in huis had, naast *Le Petit Larousse*, de Van Dale en een beduimelde editie van de werken van Shakespeare. Boekenbezit interesseerde hem niet. Een eenmaal gelezen boek gaf hij weg”.⁷ Geen brede boekenkast dus bij Elsschot, wel een Bijbel. Wanneer ik zijn geschriften lees, verrast me dat geenszins. Aan de Bijbel ontleent Elsschot meer uitdrukkingen, zegswijzen of woordspelingen dan op het eerste gezicht lijkt. Heel zijn literair oeuvre heeft iets van een bijbels epos. Hij schrijft niet over derden, maar over de geschiedenis van zijn eigen familie of clan. Hij vertelt over zijn nederlagen en veroveringen, liefst zo concreet mogelijk. In anekdoten en gesprekken is hij duidelijk sterker dan in bespiegelingen of beschouwingen. Zijn hoofdrolspelers en figuranten mogen dik uit de verf komen, zoals de grote figuren van het Oude en Nieuwe Testament. Doorheen zijn oeuvre komt Elsschot trouwens zelf naar voren als een soort aartsvader, iemand als Abraham, die zijn bonte clan moet loodsen door de woelige eerste helft van de 20^e eeuw. Op bepaalde bladzijden hoor je zowaar profeten uit het Oude Testament aan het woord. Wanneer Elsschot zijn kleinzoon Tsjip voor het eerst in handen neemt, in de groentuin te Koksijde, wordt een bijbelse stem in hem wakker: “Tsjip en ik zijn gezworen kameraden. Samen zullen we door dik en dun gaan, ik voorop. En ieder krijgt zijn werk. Terwijl ik de doornen kap kan hij de bloemen plukken. Langs de baan zal ik hem onderrichten: dat hij veel doen moet van wat ik heb nagelaten en veel nalaten van wat ik heb gedaan; dat hij de gevulde hand moet afstoten; dat hij niet bukken mag voor ’t geweld, juichen noch rouwen op bevel van de machthebbers. Dat hij moet opstappen met de verdrukte scharen om vorsten en groten tot brij te vertrappen. Ik zal met hem het lied der bevrijding aanheffen en zo bereiken dat wij samen het land waar die gouden vogel jubelt, véél hoger dan de leeuwerik. Zijn blik zal de boze

bedaren; voor rotswanden zal hij de bazuin steken. Geen drek, geen tranen die ons stuiten, want ik zal waden en hij zit op mijn schouder”.⁸ Je zou dit citaat best als eerste lezing op een doopsel- of huwelijksviering kunnen gebruiken: “eerste lezing uit de profeet Willem Elsschot”. Aan een student theologie zou je wel moeten vragen om zijn bronnen te vermelden. Dat zouden er hier minstens twee zijn: het danklied van Hanna bij de geboorte van Samuël⁹ en het danklied van Maria bij de aankondiging van de geboorte van Jezus¹⁰.

Van de Bijbel naar de Kerk. Het eerste boek dat ik van Elsschot gelezen heb, zoals velen onder u wellicht, was *Kaas*. Ik las het vrij laat, in het laatste jaar van de humaniora, in opdracht van Eugeen Berode, onze leraar Nederlands. Berode was sinds 1971 de eerste taaladviseur bij de toenmalige BRT. Hij gaf maar enkele uren les meer per week. Zijn legendarische blauwe enveloppen met taalkundige opmerkingen voor journalisten van radio of tv kregen wij vaak als eersten te horen. Als je goed wil schrijven, zegde Berode, doet het dan zoals de Bijbel, zoals Max Havelaar of zoals Elsschot. Toen heb ik *Kaas* gelezen. Nadien heb ik geprobeerd om het advies van Berode op te volgen en te schrijven zoals onder meer Elsschot: concrete taal, vertellende stijl, geen overtoollige woorden, geen nodeloze beschouwingen, liever beeldrijk en kort dan lang en abstract. Nu gaat het mij echter niet om de taal van *Kaas*, maar om het verhaal. Frans Laarmans wil stijgen op de Antwerpse sociale ladder: van brave klerk bij de *General Marine and Shipbuilding Company* naar grote baas van een nieuw en eigen bedrijf: de *General Anwerp Feeding Products Association*. Hij kiest voor een basisproduct dat in geen keuken mag ontbreken: Hollandse kaas. Hij laat een proefzending aanvoeren van tienduizend kazen, elk van ongeveer twee kilo’s, samen goed voor twintig ton Edammer, verpakt in driehonderd zeventig patentkisten. U kent de rest van het verhaal: Laarmans krijgt zijn kaas niet verkocht en blijft ermee zitten. Kaas kan kwalijk ruiken, zegt Laarmans, maar “een man van zaken moet vertrouwd en vergroeid zijn met zijn artikel. Hij moet ermede leven. Hij moet erin ploeteren. Hij moet ernaar ruiken”.¹¹ Als bisschop herken ik mezelf enigszins in de persoon van Frans Laarmans. De Kerk heeft een beproefd product, in grote voorraad bovendien, maar krijgt het nog amper verkocht. We kunnen wel proefjes aanbieden, maar grote bestellingen worden niet meer geplaatst. Een lange en ronkende bedrijfsnaam hebben we ook al niet meer. En vooral: zoals Laarmans gaan we ruiken naar ons eigen product. Een reuk die niet altijd in de smaak valt. Elsschot noemde *Kaas* zijn meest geslaagde boek, want

5 Tsjip, in: WILLEM ELSSCHOT, *ibid.*, p. 540.

6 VIC VAN DE REIJT, *ibid.*, p. 238.

7 VIC VAN DE REIJT, *ibid.*, p. 198-199.

8 Tsjip, in: WILLEM ELSSCHOT, *ibid.*, p. 552.

9 1 Sam. 2,1-10.

10 Lc 1,68-79.

11 *Kaas*, in: WILLEM ELSSCHOT, *ibid.*, p. 447.

Bisschop Bonny ontmoet Tsjip (Jan Maniewsky, links).

*“het is, meer nog dan andere boeken, een brok uit mijn leven, de uitdrukking van mijn walg tegenover publiciteit en handel. Omdat publiciteit een te abstract onderwerp was om over te schrijven heb ik kaas genomen. Het heeft vorm, kleur, het ruikt en het stinkt soms. Ik had ook vis kunnen nemen”.*¹² Vandaag spreken we in de Kerk gemakkelijk over de nood aan een nieuwe evangelisatie. Met de taal van Elsschot zou ik zeggen: van publiciteit en handel zullen we het niet moeten hebben, dat we met een grote rest blijven zitten is eigenlijk niet zo erg (elders in de wereld is er honger naar), zolang de reuk van het evangelie maar in ons vel, in onze kleren en in onze winkel blijft zitten. Alleen christenen die er zelf mee ploeteren en er zelf naar ruiken, kunnen het evangelie nog uitdragen. Op hen is mijn hoop gevestigd.

Elsschot voltooide zijn oeuvre met *Het Dwaallicht*. Toen hij het boek afwerkte in 1946 kon hij niet vermoeden wat voor een interculturele en interreligieuze toekomst Antwerpen te wachten stond. De drie verdwaalde bemanningsleden van het schip de *Delhi Castle*, onder leiding van Ali Khan, zijn vandaag geen buitenlanders meer. Ze zijn onder ons komen wonen, geleid door een dwaallicht, op zoek naar menselijke warmte en eenvoudig geluk. Wanneer Ali op het bureau van de politie ondervraagd wordt, moet hij zijn mutsje afdoen. *“Hoed af” zegt de agent, hem zijn mutsje afnemend. Opeens is*

*Ali een andere man. Het is alsof hij een helm draagt, zo glanst zijn ravenzwart haar onder de booglamp. Hij zit als een beeld zo stil, de ogen op de vloer gericht, zijn fijne handen op zijn dijen rustend. De bloemen, die gevallen zijn, liggen voor zijn voeten als een offerande. Ik waag het op te merken, dat zijn mutsje niets met een hoed te maken heeft, dat het best een godsdienstige of symbolische betekenis kan hebben en dat hij misschien beleefder is wanneer hij het ophoudt dan wanneer hij het afneemt, want dat wij zo goed als niets van die mensen weten”.*¹³ Het is een ontroerende passage. Elsschot zocht, probeerde te begrijpen en bracht respect op voor ieders overtuiging. Voor hem mochten godsdiensten er zijn in meervoud, zoals mensen er mogen zijn in meervoud, met hun vraag naar zin en hun hunker naar geluk.

Tot slot nog dit. Ik las dat tijdens de korte plechtigheid voor Willem Elsschot in het crematorium te Ukkel muziek van Bach geklonken heeft.¹⁴ Misschien zijn de deuren hierboven toch nog voor Willem Elsschot opengegaan. Wie weet heeft Fine hem niet voorbij Sint-Pieter geloodst, net op de valreep van haar aankomst en op voorlegging van hun trouwboekje.

+ Johan Bonny
5 maart 2013

¹³ *Het Dwaallicht*, in: WILLEM ELSSCHOT, *ibid.* p. 720.

¹⁴ VIC VAN DE REIJT, *Ibid.*, p. 341.

¹² Inleiding op *Kaas*, in: WILLEM ELSSCHOT, *ibid.* p. 800.

Cyriel Van Tilborgh in discussie met de literaire rebel Guido Lauwaert (midden).

WEG-bestuurslid Janny Nijhof met haar z...

De Amsterdamse caféhouder en uitgever Bas Lubberhuizen. Rechts neerlandicus Wim Jens.

Robert Voorhamme, ex-schepen van Antwerpen en Jan Huyghebaert, erevoorzitter van de Raad van Bestuur van de KBC-groep.

Marc Reynebeau, scribent van het dagbla...

us Atie Witte.

De Antwerpse schepen Marc Van Peel (midden).

Geanimeerd gesprek tussen Monica De Coninck, minister van Werk en bisschop Bonny van Antwerpen.

Marc Eyskens, minister van Staat, samen met zijn vrouw. De oud-premier is een trouw bezoeker van de benefietdiners van het WEG.

d De Standaard (midden).

Signeerwerk voor Kees van Kooten.

De puntkomma bij Elsschot

Kees van Kooten

‘Het Huwelijk’...

Maar nu eens niet van Elsschot. Het huwelijk van de Nederlandse dichter Martinus Nijhoff. Zijn gedicht, geschreven in 1934, het jaar waarin *Tsjip* verscheen, heet niet ‘Het Huwelijk’, maar ‘Impasse’. Wat nogal eens op hetzelfde neerkomt.

Impasse

*Wij stonden in de keuken, zij en ik.
Ik dacht al dagen lang: vraag het vandaag.
Maar omdat ik mij schaamde voor mijn vraag,
wachtte ik het onbewaakte ogenblik.*

*Maar nu, haar bezig ziend in haar bedrijf
en de kans krijgend die ik hebben wou,
dat zij onvoorbereid antwoorden zou,
vroeg ik, waarover wil je dat ik schrijf.*

*Reeds vangt de fluitketel te fluiten aan,
haar hullend in een wolk van stoom,
die opschiet naar de glycine door het tuimelraam.*

*En terwijl zij langzaam druppelend water
op de koffie giet en de stoom geur wordt
antwoordt zij: Ik weet het niet.*

Nijhoff heeft ook nog een ander slot aan ‘Impasse’ gebreed:

*En terwijl zij langzaam druppelend water
op de koffie giet en zich de geur verbreedt,
zegt zij: een nieuw Bruiloftslied.*

Jawel, moet de dichter hier achteraan hebben gedacht:

*Maar waar ik wèl toe ben bereid
dat is voor elke jonge meid
zoals er honderdduizend lopen,
de kleren van mijn lijf verkopen
en heel mijn huis en heel mijn vrouw.*

Dat acht ik niet uitgesloten, want Elsschot schreef ‘De Klacht van den Oude’ waarin, zoals iedereen hier

aanwezig weet deze regels voorkomen, in 1910. Dus Nijhoff moet dat gedicht hebben gelezen en wie weet deze zinnelijke verzuchting zelf wel eens binnensmonds hebben geslaakt. Anders zou Martinus Nijhoff, bij de hulding van Elsschot, ter gelegenheid van diens zeventigste verjaardag, hier in Antwerpen en in 1952, nooit over hem gezegd hebben: ‘Zijn verhalen zijn in zulk een onberispelijk proza gesteld, dat het proza niet geschreven schijnt, maar schijnt te spreken.’

Kees van Kooten: ‘Leve de grootmeester van de puntkomma’.

Maar nu, haar bezig ziend in haar bedrijf...

Nijhoff en Elsschot, de vrouw bezig ziend in haar bedrijf. Wat hen beiden een vertederd schuldgevoel geeft. Wat kunnen zij, de mannen, goedbeschouwd zelf toch maar weinig. Wat is dit schrijven feitelijk een minne bezigheid. Zeker wanneer je haar dan ook nog moet vragen waaróver.

‘Haar bezig ziend in haar bedrijf’ - terwijl zij langzaam druppelend water op de koffie giet, met een kwak gehakt op haar wang, of wenend de soep proevend, of, onderbroken in haar bedrijf met een nog te bewerken bos selder op de stoeptrand staand, de pakketten voor Willem gereedmakend, terwijl de kapitein van het schip niets anders rest dan haar activiteit in deemoed en bewondering waar te nemen.

‘Heeft hij je weer geslagen, Sideria? had men haar de eerste maanden over de toonbank heen wel eens gevraagd, wanneer Pol niet in de buurt was en zij met

een blauw oog suiker of groene zeep stond af te wegen.

Zo'n man zegt weinig, vooral 's morgens.

En je moet nog oppassen ook, want die zeelui zijn lastige klanten. Dat had zijn moeder pas ondervonden. Want toen zij twee dagen achter elkaar gehakt wilde maken had hij den tweeden middag met het restant van 't rauwe vleesch gegooid zodat het op hare kaak plakte als een kankergezwel.

Zij heeft het dan voor vader gebakken en voor Willem een kotelet gehaald.

Zij sloeg een kruis en bleef een tijdlang zitten met de handen voor haar gezicht. En daarop begon zij jammerend koffie te zetten, want zo wilde zij die jongen niet laten gaan.

Het beste was dat zij sloop met een of anderen braven man, liefst niet te jong en die niet met gehakt gooit.

Toch draaide zij in de keuken het gas neer om dadelijk het dossier te kunnen inkijken.

En zoo stond hij dan dikwijls middenin hare keuken zoodat zij duwen moest om door te kunnen.

O verveling, voorbode der radeloosheid.

Wanneer ik uit hengelen ga en voor dag en dauw beneden kom, dan ontwaar ik in de nachtelijke huiskamer een gedaante die spartelt in een warreling van ondergoed waar zij zonder hulp haren romp probeert in te krijgen.

Doet mijn vrouw soms haar plicht niet als zij wast en plast, als zij op griezige regendagen op de vismarkt loopt te dwalen zonder acht te slaan op haar aderspaten noch op haar slechte stoelgang?

Ik trof mijn vrouw, als een equilibriste, bovenop een ladder aan, bezig de hoeklampen uit het plafond los te schroeven.

Ik zal Adèle toch eens moeten aanspreken. Ik heb dus op een gunstige gelegendheid gewacht. Maandag was zij de gang aan het dweilen, maar als die vloer nat is kan ik haar niet naderen en zo van op een afstand mist een gesprek het plechtige dat zo goed zou passen bij wat ik met haar te behandelen heb.

Toen ik echter gistermiddag onverwachts in de keuken kwam stond zij daar mayonaise te maken, de oliefles in de ene en een vork in de andere hand, het hoofd een beetje terzijde opdat haar adem ze niet zou doen mislukken en ik heb mij dan in de veranda teruggetrokken, van waar ik hoorde dat de mayonaise onder gesnotter werd voortgezet.

Een voorwaarde, nee DE voorwaarde waaraan men belooft te zullen voldoen, teneinde een betoog te mogen afsteken tijdens dit diner, is dat men Elsschot nog eens nauwkeurig navlooit.

Ik heb dus het gehele oeuvre van Willem Elsschot herlezen, alsmede alle studies over dit oeuvre en dan

stuit je toch weer op ongedachte merkwaardigheden.

Wist u bijvoorbeeld dat tot in de tweede, vermeerderde druk van *Tsjip*, op bladzij 99, staat geschreven hoe Adèle tegen haar man Bennek uitvaart:

-Hier, trek die aan, roept zij tegen haren man. En van uit de keuken smijt zij hem een paar pantoffels van Willem toe, waarop mijn schoonzoon leidzaam zijn schoenen begint los te maken. Dat belooft een flink wijf te worden.

'Leidzaam' schrijft Elsschot daar met een e en een i. Leidzaam. De oplettende lezer zou dan kunnen denken dat de schrijver hier een woordspeling maakt: Bennek laat zich leiden, met e i, want Adèle belooft nu eenmaal een flink wijf te worden, maar Elsschot bezondigt zich nimmer aan het maken van woordspelingen en daarom staat leidzaam in de vierde druk van *Tsjip* en *De Leeuwentemmer* dan eindelijk zoals het bedoeld was; namelijk met een lange ij.

Velen van ons houden zich onledig met het uitvlooien van Elsschots teksten op dit soort details en dezulken zou ik willen toeroepen, daarbij natuurlijk weer citerend, en wel uit *De Verlossing*: Je kan toch niet altijd aan hetzelfde been knagen?

'Knippen wij allemaal de kat niet af en toe in het donker? Kom, kom, zo'n lekkere meid. Van Hemeldonck zit nu al te geilen. Je kan toch niet altijd aan 't zelfde been knagen?'

Nu alle gouden regels en monumentale Elsschot-zinnen zijn verworpen tot uitwisselbare pasmunt onder gelijkgestemden, geef ik u ter overweging, Elsschotianen, om u het komende jaar te concentreren op een tot nu toe ten onrechte over het hoofd gezien, stilistisch fenomeen, en wel het gebruik van de Puntkomma bij Willem Elsschot.

Om te weten wat een puntkomma exact is en doet, moeten wij eerst de dubbele punt bezien. De dubbele punt gaat vooraf aan een opsomming, een aankondiging, een toelichting, een conclusie of een citaat. Bijvoorbeeld. Bekende taalorganisaties zijn onder meer dubbele punt: de Nederlandse Taalunie, die voor drie overheden het taalbeleid uitvoert puntkomma; de Taaltelefoon komma, die in Vlaanderen taaladvies geeft puntkomma; en het Genootschap Onze Taal komma, een Nederlandse vereniging van taalliefhebbers.

Een puntkomma houdt dus het midden tussen een punt en een komma.

Net als de punt, sluit de puntkomma een mededeling af, maar tegelijkertijd maakt hij duidelijk dat er een nauwe band is met de volgende mededeling.

Een punt tussen twee zinsdelen kan deze rol ook ver-

vullen, maar dan staan de mededelingen lossier van elkaar puntkomma; een punt kan een te sterke scheiding aangeven.

Je zou bijvoorbeeld kunnen schrijven: Kom naar Lijmen bij Dwaallicht. Punt. U eet toch ook liever asperges dan bloemkool?

Maar een punt tussen de mededelingen *Kom naar Lijmen bij Dwaallicht* en *U eet toch ook liever asperges dan bloemkool?* wordt dan te reclameachtig.

Je zou ook kunnen schrijven: *Kom naar Lijmen bij Dwaallicht.* Komma. *U eet toch ook liever asperges dan bloemkool?*

Maar dat is dan weer te terloops gesteld en zo wordt dit een slappe, zelfs lichtelijk vermoeid klinkende aanbeveling.

Het gebruik van een puntkomma is in deze zin het meest effectief. Het maakt de opwekking *Kom naar Lijmen bij Dwaallicht* punt komma *U eet toch ook liever asperges dan bloemkool?* tot twee hoofdzinnen waardoor de boodschap de juiste urgentie en het gewenste cachet krijgt.

In de opdracht waar *Tsijp* mee opent, staat de zin:

Trouwens komma, ginder ver is geen plaats voor kerels met een schorre stem komma, die weten hoe het in het leven gaat.

De komma maakt er een heldere, terloopse, flegmatieke mededeling van.

Ware die laatste komma een puntkomma geweest, dan was er een al te nadrukkelijke ironie ontstaan, een veel te vette knipoog.

Kerels met een schorre stem, punt komma, die weten hoe het in het leven gaat.

Kerels met een schorre stem, DIE weten hoe het in het leven gaat, lees je dan. De punt komma ironiseert hier en zet de mededeling nagenoeg tussen aanhalingstekens.

Kerels met een schorre stem, die weten hoe het in het leven gaat, maar niet heus. Jaja. Nee, de achteloze komma wrijft ons hier de tragiek van de teleurstelling nog eens in; wat heeft het die schorre kerels geholpen, die zogenaamde wereldwijsheid?

In *Een Ontgoocheling*, dames en heren, komt geen enkele puntkomma voor. Niet eentje. Punt.

In *De Verlossing* past Elsschot welgeteld drie puntkomma's toe.

Villa des Roses telt met zijn 127 bladzijden op de kop af zeven kommapunten.

In heel *Tsijp* komt, tot acht regels voor het einde, geen enkele puntkomma voor. Wel punten, dubbele punten, beletseltekens, vraagtekens, aanhalingstekens, accenten aigu, enkele uitroepetekens, maar geen puntkomma's.

Pas helemaal aan het slot, want Elsschot koestert de punt komma als een kleinood. Hij haalt hem eerst van stal wanneer het hem bijna te machtig wordt. En nooit wordt het hem zo te machtig als wanneer hij zijn grootvaderlijke gevoelens onder woorden brengt.

Jawel, wanneer hij Adèle Schubert laat spelen, maar daar laat hij naar zijn emoties raden en brengt hij zijn ontroering hierbij niet onder woorden. Maar pas aan het slot van *Tsijp*, zuchtend onder de last van de wetenschap dat hij vrijwel alle beloften die hij zichzelf ooit heeft gedaan nooit meer zal inlossen, maar dat die jongen wellicht zal voltooien wat hij heeft nagelaten: daar haalt hij de puntkomma van stal.

Het beletselteken is de naam die wij gebruiken voor de drie puntjes (drie, nooit vier of twee), die wij kunnen plaatsen bij onverwachte wendingen of onderbrekingen in een zin.

Datzelfde beletselteken kan ook een weggelaten deel van een citaat vervangen of een verzuchting meer nadruk geven.

Ik schat dat het beletselteken in *De Kapellekensbaan* van Louis Paul Boon meer dan duizend keer voorkomt, maar Elsschot gebruikt ook het beletselteken uiterst spaarzaam.

In de negenennegentig pagina's die mijn tweede druk van *Het Dwaallicht* telt, komt het twee keer voor: alleen in de uitleg aan de drie Indiase zeemannen betreffende de ligging van de Kloosterstraat (*,tweede links, eerste rechts en dan een straat puntje puntje puntje een straat puntje puntje puntje Hoe zegt men in 's hemelsnaam schuin in het Engelsch?*) en in het hele verhaal gebruikt Elsschot één puntkomma - *Natuurlijk, komma, zegt Ali, PUNTKOMMA, anders had zij onze geschenken immers geweigerd?*

Zoals gezegd: Elsschot gebruikt de puntkomma uitsluitend wanneer het hem bijna te machtig wordt. Wanneer het oogwater hem tot aan de lippen staat. Of wanneer hij weet, hoopt of voorvoelt dat het de lezer wel eens te machtig zou kunnen worden.

De puntkomma bij Elsschot is een ingehouden snik; niet alleen laat hij zijn eigen ontroering heel even pas op de plaats maken, maar ook gunt hij zijn lezers een adempauze om zichzelf even schrap te zetten voor het vervolg, zodat wij ons met zijn allen kunnen herpakken. Dan en alleen dan, gebruikt Elsschot de puntkomma.

In zijn gedichten verwoordt de puntkomma het berouw en de machteloosheid, puntkomma; de schrijver verbijt zichzelf en gunt ook de lezer een kleine pauze.

In *Aan Fine*, Antwerpen 1903:

*Ik heb u altijd zoveel leed gedaan
mijn mager lief en u toch zo doen lijden, punt komma,*

*ik heb u steeds de vrome vree doen mijden
die gij kondt vinden op uw levensbaan.*

In *Aan mijn moeder*, Antwerpen 1904:
*Gij spraakt van eerlijk blijven,
van recht door 't leven gaan, **puntkomma**,
hebt toen nog eens geglimlacht,
en alles was gedaan.*

In *Moeder*, Parijs 1907:
*Daar in de verte wordt een put gegraven, **puntkomma**,
ik hoor zo goed het ploffen van de kluiten.*

In *Moeder*, Rotterdam 1908:
*Laat niet uw dagen slinken in verdriet, **puntkomma**,
nu wachten tot de tranen zijn teruggedrongen en dan
met duivelse humor vervolgen:
geen macht die tanden aan uw mond verstrekt,
of ooit weer zog in uwe borsten wekt.*

Jan van Hattem schreef, over het omvangrijke manuscript *Gholaerts, het talent*, van Louis Paul Boon:

Elsschot had het boek intensief gelezen. Hij deed Boon een aantal adviezen aan de hand en maakte opmerkingen over sommige passages. Hier zien wij voor het eerst dat De Ridder zich echt inspande om het werk van een andere auteur naar een hoger plan te tillen. Al eerder hadden jonge auteurs als bijvoorbeeld Kamiel Top aan hem advies gevraagd, maar op zijn hulp aan Hendrik Prijs na, was dit niet eerder zo intensief gebeurd en zou het ook nauwelijks meer voorkomen.

In het prachtige WEG-cahier nummer Tien, van Hein Aalders, kunnen we lezen dat Elsschot aan de klitterige Nederlandse schrijver Peter van Steen schrijft: *'Beste Peter. Tientallen jonge schrijvers en amateurs hebben mij, in de loop der jaren, mijn meening gevraagd omtrent een of ander prozastuk of gedicht. Nooit had ik den moed de waarheid te zeggen, of liever, te zeggen wat ik ervan dacht. Steeds was mijn antwoord 'dat het een zeer aardig stuk was, dat er beslist kwaliteiten in zaten, enz.'* Tegenover P. van Steen heb ik gemeend voor het eerst die flauwiteiten achterwege te moeten laten. *Mijn advies is dan ook bedoeld als een compliment.'*

Elsschotianen. Kent iemand van u de schrijver Hendrik Prijs? Hij kwam uit Sint Truiden. Stamt hier iemand uit Sint Truiden?

Hendrik Prijs schreef de novelle: *Het huis met de glycines*, in 1937.

Het verscheen bij Uitgeverij Strengholt, te Amsterdam.

Ik citeer: *mijn vrouw blijft staan met den waterke-*

tel in de hand en staakt het koffiezetten. en: Jammer dat zij moet dokteren met haar beenen (weeral eens die beenen).

Dat lijkt mij voldoende ter illustratie van het epigonisme van Hendrik Prijs, waarbij nog vermeldenswaard is dat zijn hoofdfiguur geen Pol de Keyer maar Hypoliet de Coninck heet.

Nu citeer ik de laatste regels van de ronkende inleiding bij *Het huis met de glycines*.'

En dwars door al dat kleine potsierlijke gedoe dringt de onbarmhartige blik van den schrijver, als een Röntgenlamp door onze weefsels, zoodat alle personages ons als het ware naakt voor de oogen staan. Van dezen schrijver kan, als van Mephisto, gezegd worden dat hij het bal leidt als een perfecte dansmeester.'

Dit zijn woorden van Willem Elsschot, dames en heren.

En zij zijn stuk voor stuk gelogen.

Zoals hij de Landbouwcoöperatie 'lijmde' voor een advertentie door verhaaltjes te 'schenken', zou het lezen en bewerken en het schrijven van een voorwoord bij het buitengewoon zwakke en clichématige verhaal van Hendrik Prijs gezien kunnen worden als een poging hier een advertentie voor binnen te halen.

Ik denk dat dit lezen en bewerken ertoe heeft geleid

dat er in het hele *Huis met de glycines*, een novelle van honderden elf bladzijden, welgeteld TWEE puntkomma's voorkomen.

De eerste vinden we in de zelfbeschrijving van de hoofdfiguur Hypoliet De Coninck, wanneer deze op bladzijde twee zegt:

'Ik lees liefst neutrale bladen al ben ik een beetje geliberaliseerd, een gevolg van het streng collegiaal onderrecht vroeger genoten; puntkomma, nochtans ben ik in de elf-uren-mis, elken zondag'.

En de tweede en laatste puntkomma staat op pagina 21:

Mijn vrouw was een gezonde boom waarvan ik maar te plukken had; puntkomma ik plukte graag.

Elsschot zelf zou die schalks bedoelde toevoeging 'ik plukte graag' gegarandeerd hebben weggelaten. De graagte van dat plukken is immers al ruim voldoende verwoord in het eerste zinsdeel.

En zo stuikt dat weids opgezette huis met de glycines pagina na pagina dieper in elkander. En het hele mage-re verhaal is pijnlijk voorspelbaar, tot en met de thematiek van de pater familias die zijn schoonzoons ernstig keurt en ironisch beschrijft. Denk aan Carmiggelt met zijn zinnnetjes *'Ik zei dat ik heel tevreden over hem was,*

dat hij alles aan tafel zo netjes aangaf en dergelijke, kortom: ik prees hem regelrecht het graf in'. Prijs doet zijn uiterste best een onderkoelde Elsschot-toon aan te slaan, maar iedere poging hiertoe mislukt grandioos en Hendrik Prijs zit er voortdurend een paar meter naast. Elsschot zal hem geadviseerd hebben alle punchline-achtige puntkomma's te schrappen en dat moeten er tientallen geweest zijn, maar geërgerd door Prijs zijn aan plagiaat grenzende imitatiedrift moet hij in dit ene geval van *Mijn vrouw was een gezonde boom waarvan ik maar te plukken had, punt komma en ik plukte graag* hebben gedacht: 'Laat déze punt komma dan maar staan – dan moet die kerel het zelf maar weten.' En zo prijst Elsschot Hendrik Prijs regelrecht het graf in. Punt.

Dames en heren. Laten wij ten slotte de punt, de komma en de kommapunt als volgt vergelijken.

Het glas optillen is de komma, het glas weer neerzetten is de punt en het glas heffen en daar even houden alvorens dit aan de mond te zetten is de puntkomma.

Mag ik u allen verzoeken eerbiedig het glas te heffen op de Grootmeester van de Puntkomma, puntkomma, zijnde Willem Elsschot.'

Op zoek naar die ene puntkomma bij Elsschot?

Peter de Bruijn

De toespraak die Kees van Kooten hield tijdens het Benefietdiner op 5 maart 2013 kreeg – 'zou Peeters zeggen' – nog een staartje via het Boekenbal en de Literaire Boekenquiz van de VPRO. Peter de Bruijn reageerde op de site van het Huygens ING en blikt nu terug (en een klein beetje vooruit).

Ik was zelf niet bij het WEG-Benefietdiner, noch bij de opening van het Boekenbal. Via een filmpje op de NRC-Boekensite vernam ik dat Kees van Kooten zich op de puntkomma bij Elsschot had gestort. Van Kooten, gehuld in een goudkleurige Boekenbal-outfit, noemde Elsschot 'de grootmeester van de puntkomma' en hij vertelde hoe hij tot die bevinding was gekomen: in heel *Het Dwaallicht* kwam slechts één puntkomma voor, zo had hij ontdekt bij de tiende lezing van het boek. Hij had, aldus verklaarde hij verder, de leden van het Wil-

lem Elsschotgenootschap opgeroepen om zijn bevinding te controleren: 'Men is het allemaal aan het nalezen of het klopt.'¹

Een modern dwaallicht

'Kees van Kooten zet Willem Elsschot Genootschap aan het werk', schreef de NRC-journalist gretig in het begeleidende berichtje, dat als beeldende kop meekreeg: 'Naarstig op zoek naar die ene puntkomma'. In gedachten zag ik de drie kopstukken uit het WEG-bestuur al voor me: Voorzitter, Secretaris en Biograaf alias – de keuze is willekeurig – Robbie Kerkhof, Wethouder Hekking en dr. E.I. Kipping in het kielzog van Van Kooten alias De Vieze Man. Op zoek naar die ene puntkomma.

Een modern dwaallicht dus. En dus een meesterlijke grap. Immers, het verhaal waar die ene puntkomma in

voorkomt, *Het Dwaallicht*, gaat niet voor niets over een *vergeefse* zoektocht, en Kees van Kooten (in zijn gouden pak) vertelde dat er in het filmpje ook maar al te graag bij.

VPRO's Literaire Boekenquiz

Opmerkelijk was ook dat Van Kooten toefag dat hij met zijn oproep het antwoord had verraden op de laatste vraag van zijn eigen 'De grote VPRO Gids Literaire Boekenquiz 2013', die eerder die week was uitgekomen.² Vraag 30 luidde:

'Ziezo. Als ik het wel heb, heeft u uw antwoorden met deduceren, combineren en delibereren verkregen, waar- bij u wellicht een enkele naam gegoogeld hebt, maar al snel moest constateren dat de digitale speurtocht niets opleverde. Nee, de genoemde boeken zélf dienden ge- raadpleegd. Ter beloning voor uw ouderwets papieren zoektocht is hier tot slot een vraag die u uitsluitend kunt beantwoorden door het betreffende boek ter hand te nemen en nauwkeurig door te lezen. Dat is heel wel te doen, want het zijn amper honderd bladzijden. De auteur hier- van werd door literaire meesters als Karel van het Reve, Simon Carmiggelt, Gerrit Komrij en Martinus Nijhoff als de grootste Nederlandse schrijver van de twintig- ste eeuw beschouwd: Willem Elsschot met zijn novelle *Het dwaallicht*. De vraag luidt: hoeveel punten komma (puntkomma's) komen er in *Het dwaallicht* voor?

- 0 1
- 0 68
- 0 124'

De lezers van de VPRO-gids konden het antwoord dus alsnog al *googelend* vinden, maar de arme leden van het Elsschot-genootschap zaten vermoedelijk nog steeds te bladeren waar die ene puntkomma dan wel precies stond (zo dacht ik in maart, zonder dus te weten dat Van Kooten tijdens het Benefietdiner ook al de plaats van de puntkomma had prijsgegeven – maar dit terzijde).

Ouderwets papieren zoektocht

En dat kon nog wel even gaan duren. Het antwoord dat Van Kooten in het filmpje zogenaamd 'verried' was namelijk onjuist. Of beter gezegd: het antwoord op de vraag 'hoeveel' of 'waar' hing af van de uitgave of editie die je van 'het betreffende boek' ter hand nam. Als de leden van het genootschap gebruik zouden maken van het oude, door Elsschot zelf nog samengestelde *Verzameld Werk* uit 1957, dan vonden ze niets. Hadden ze één van de talloze latere, steeds corrupter wordende herdrukken van het *Verzameld Werk*, dan was de kans aanwezig dat ze er meer dan één vonden, maar die waren dan geheid

niet van Elsschot (68 leek me evenwel uitgesloten).

Het genootschap kent vele verzamelaars, dus na deze vergeefse zoektocht zou er ongetwijfeld iemand zijn ge- weest die de eerste druk van *Het Dwaallicht* (1947) erbij had genomen. En jawel: twee puntkomma's! En wie zelfs was teruggegaan naar de voorpublicatie van het verhaal in het *Nieuw Vlaamsch Tijdschrift* (1946) vond er maar liefst vier.

De door Elsschot geautoriseerde bronnen leverden dus drie mogelijke antwoorden op vraag 30 van de Literaire Boekenquiz: 0, 2 of 4 puntkomma's. Met de laatste twee antwoorden werd Elsschots meesterschap tot tweemaal toe gehalveerd. Hoe zat dat nu?

Meesterschap of meesterlijke grap?

Goed nieuws voor Van Kooten en andere Elsschotlief- hebbers: de puntkomma's in het *Nieuw Vlaamsch Tijd- schrift* en in de eerste druk waren niet van Elsschot. Bij de tijdschriftpublicatie zorgde Hubert Lampo als be- moeizuchtige redacteur voor een flink aantal 'taalkun- dige' correcties in de tekst, die Elsschot voor een groot deel ongedaan maakte toen hij de drukproef kreeg.³ De puntkomma's zag hij evenwel over het hoofd. Bij de cor- rectie van de eerste druk kwam hij er twee alsnog op het spoor:

1/ – Een vreemde stad, zegt Ali/al de stra- ten gelijken op elkander. Maar ik leg hem met de hand het zwijgen op en verklaar dat ik mee zal gaan tot bij het meisje van de cigarettendoos. Meteen loop ik vastbera-

– Neen, raadt hij/ u moet ze oproo- ken, anders drogen zij vuit. Ware vrien- den hebben geen pand tot gedachtenis noodig. 1/3 1/3

Twee andere puntkomma's bleven ten onrechte staan, zo'n goeie corrector was Elsschot nou ook weer niet. Dat hij zelf wel degelijk een puntkommaloos *Dwaallicht* had geschreven, bewees zijn eigen typoscript:⁴

- Of zij seloofeten dat zij op baren post zou zijn?
- Natuurlijk " zegt Ali " anders had zij onze geschenken inere geweigerd?"
- En zijn vertrouwen werkt zoosanetekelijk dat ik

Het mensch schijnt Engelsch te verstaan want zij vraegt hem nu zelf of hij dan niet van de City of Rangoon is.
- Neen " zegt Ali " wij zijn van de Dehli Castle.

Het juiste antwoord was dus of zou moeten zijn: 0 (nul). En niet 1, zoals Van Kooten beweerde. Welke uitgave had hij eigenlijk gebruikt? Of had hij die ene puntkomma verzonnen en er een geslaagde grap mee uitgehaald? Ik veronderstelde het laatste, maar mocht ik er naast zitten – zo schreef ik in maart – dan zou ik het pas geloven als ik het *Dwaallicht*-exemplaar met die ene puntkomma daadwerkelijk te zien kreeg.

Naschrift

Nu ik de tekst van Van Kootens Benefietcauserie onder ogen heb gehad, weet ik dat hij de ‘tweede druk’ van *Het Dwaallicht* heeft gebruikt. En daarmee komen we meteen op een ander tekstkritisch staartje van deze zoektocht, want ook de tweede druk bestaat niet. Dat wil zeggen: de uitgave die als ‘tweede druk’ op de markt werd gebracht is geen herdruk maar een nieuwe ‘oplage’, gemaakt van hetzelfde zetsel en dus met dezelfde twee puntkomma’s als de eerste druk. Deze oplage is inderhaast bijgedrukt omdat de uitgever zich in 1946 had verkeken op de belangstelling voor een nieuwe Elsschot: de eerste druk was al uitverkocht nog voordat er ook maar één recensie was verschenen.⁵

Inmiddels is ook de uitslag van ‘De grote VPRO Gids Literaire Boekenquiz’ al lang en breed bekend. Er was nogal wat discussie over de vragen, zo schreef de jury. ‘De meeste discussie leverde echter de puntkommavraag over *Het dwaallicht* op. Het hing er maar net vanaf welke editie geraadpleegd werd.’ Volgt een opsomming van de uiteenlopende antwoorden die binnen zijn gekomen, met als slotsom: ‘Wordt allemaal goed gerekend.’⁶

Daarmee is de kwestie voor *Het Dwaallicht* opgelost. Maar – zoals nu te lezen valt – de oproep die Van Kooten aan de WEG-leden deed reikt veel verder. De

Elsschottianen zouden zich het komende jaar moeten concentreren ‘op een tot nu toe ten onrechte over het hoofd gezien, stilistisch fenomeen, en wel het gebruik van de Puntkomma bij Elsschot’.

Vooruitlopend op dit grootscheepse onderzoek noemt Van Kooten van andere Elsschot-titels alvast de aantallen – men zij gewaarschuwd. Ook is duidelijk dat een dergelijk onderzoek niet kan volstaan met het lukraak uit de kast halen van wat willekeurige drukken. En om ‘het’ gebruik van ‘de’ puntkomma door Elsschot te kunnen beoordelen is een écht ‘ouderwets papieren zoektocht’ nodig, waarbij ook handschriften, typoscripten en drukproeven geraadpleegd moeten worden. Ik geef het te doen, maar voor wie zich geroepen voelt: het Huygens Instituut stelt zijn documentatie van de tekstgeschiedenis van Elsschots werk hiervoor graag ter beschikking.

Peter de Bruijn is verbonden aan het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (KNAW). Hij is de bezorger van het 11-delige Volledig Werk (2001-2006) van Willem Elsschot, en van het Verzameld Werk uit 2005 (beide uitgegeven door Athenaeum – Polak & Van Gennepe te Amsterdam).

Noten

- 1 <http://www.nrc.nl/boeken/2013/03/19/naarstig-op-zoek-naar-die-ene-puntkomma/>
- 2 <http://boeken.vpro.nl/artikelen/2013/maart/literaire-kwis.html>
- 3 Zie Willem Elsschot, *Het Dwaallicht*. Ed. Peter de Bruijn e.a. Amsterdam (Athenaeum – Polak @ Van Gennepe), 2004, p. 75-76.
- 4 Idem, p. 18 en 22 (vergelijk ook de lijst met correcties op p. 90-91).
- 5 Idem, p. 81.
- 6 <http://boeken.vpro.nl/artikelen/2013/april/boekenquiz-oplossing.html>

Prijsschieten op Hendrik Prijs

Vic van de Reijt

‘Elsschottianen. Kent iemand van u de schrijver Hendrik Prijs?’ vroeg Kees van Kooten retorisch tijdens het laatste Elsschot-diner in Antwerpen.

‘Ja natuurlijk!’ riepen wij allemaal vanaf onze tafel, ‘zie de editie van de Elsschot-brieven uit 1993, waarin hij op een flink aantal pagina’s figureert!’

Van Kooten hoorde ons niet en uit zijn betoog viel af te leiden dat hij de *Brieven* niet in handen heeft gehad... Uit dat boek blijkt dat Hendrik Prijs de eerste druk van zijn boek *Het huis met de glycines* (Oostlandreeks, Tongeren 1938) aan Elsschot had opgestuurd. Elsschot

las het en reageerde op 7 oktober 1941 met een mild-kritisch schrijven:

Geachte Heer Prijs,

Ik heb uw boek gelezen. De mooiste figuren vind ik de twee Fierensen. Het beste hoofdstuk is No 15.

Hoed u echter voor platheid en voor het aandikken van het slechte en het kleinzielige. Begint gij aan de beschrijving van een gemeen figuur, zoek dan reeds bij den aanvang naar het weinige goede dat in hem zit, want dat zit in ieder mensch. En andersom, als gij een figuur

wilt idealiseren, denk dan [aan] de kleine zwakheden die het zeker heeft. Op die manier worden uw figuren mensen.

Bestudeer onze taal door goede Nederlandsche auteurs te lezen. Le style c'est l'homme. Een schilder mag niet slordig en vooral niet onhandig schilderen. Een schrijver moet de taal hanteeren.

In de hoop u genoeg te doen sluit ik hierbij Hoofdstuk I in, na er hier en daar een kleinigheid in veranderd te hebben. Lees het zoo eens over en denk er eens over na.

Steeds gaarne tot uw dienst

Uw toegenegen,

A. De Ridder

Ik dank u voor de opdracht.

Later nam Elsschot het hele boek grondig onder handen en voorzag het van het 'ronkende' voorwoord waaruit Van Kooten citeert. Deze tweede druk verscheen in

1942 bij De Lage Landen in Brussel en bij Strengholt in Amsterdam. Van Kootens bewering dat er in de tweede druk 'welgeteld twee puntkomma's voorkomen' is eenvoudig te weerleggen. Op de tweede bladzijde van het boek komen er al meteen drie voor. Behalve in de door Van Kooten geciteerde zin ook in de volgende: 'Het was een zaak; ik vervaardigde namelijk zelf de schilderijen om mijn keuken en salon te garneren.' 'En ik begrijp het; zij zijn jong en zullen veranderen.' Ook verderop heeft Van Kooten heel wat komma's over het hoofd gezien... Hij zou de eerste en tweede editie van *Het huis met de glycines* eens met elkaar moeten vergelijken. Pas dan kan men uitsluitel geven over het aantal puntkomma's dat Elsschot al dan niet geschrapt zou hebben – of toegevoegd.

Wie meer wil weten over Hendrik Prijs, leze het waardevolle artikel van Hans Heesen, 'Hendrik Prijs, een kleine Elsschot' in *De God van Nederland*, no 5, oktober 2012.

Elsschot: 'Er is nooit een product van mij op de index gekomen'

Jean Pierre Stevens

Eric Rinckhout schrijft in *Dwaalspoor*: 'Nog in 1952 stond Elsschot op de index van katholiek Vlaanderen'. Deze voorstelling van zaken kan misleidend worden genoemd. De omschrijving 'de index van katholiek Vlaanderen' zal wel iets zijn als 'het departement van Nijverheid' in *Lijmen*: vaag maar imponerend woordgebruik dat gewichtige dingen voor de geest roept maar nergens op slaat. De index in Vlaanderen voor katholieken, was de katholieke index die wereldwijd voor katholieken van kracht was, en daar stond Elsschot niet op.

De index of de lijst van verboden werken *Index librorum prohibitorum*, was een lijst van publicaties die door de heilige stoel werden veroordeeld. Zo'n lijst werd voor het eerst opgesteld in 1559. Er volgden nog heel wat wijzigingen en aanvullingen. Pausen konden bepaalde boeken verbieden in een pauselijke bul of boeken konden op de index belanden door decreten van de Congregatie van de Index. In 1900 liet paus Leo XIII de geleidelijk uitgedijde lijst grondig herzien. Ongeveer 800 boeken en geschriften werden weggelaten omdat ze niet meer zo gevaarlijk werden geacht, samen met alle boeken die vóór 1600 waren veroordeeld. Er kwamen nog nieuwe edities

van de lijst met nieuwe veroordelingen. In het voorjaar van 1966 werd de index afgeschaft. De boekenproductie was overweldigend geworden en de geest binnen de Kerk was minder autoritair sinds het tweede Vaticaanse Concilie.

Een in 1955 gepubliceerde lijst van de voornaamste verboden werken vermeldt geen Nederlandstalige literatoren. Voorzover mijn kennis reikt, is de enige opgenomen Belgische literaire auteur Maurice Maeterlinck, die in 1911 Nobelprijswinnaar was en van wie in 1914 alle werken werden verboden. Misschien zat het zo dat als een schrijver niet al te zeer in de kijker liep, hij niet gauw op de index belande, althans niet in onze streken. Franse auteurs leken meer kans te maken. Het Frans was nu eenmaal invloedrijker dan het Nederlands. Om maar enkele grote namen te noemen: alle werken van Gide, Zola en 'Joh. Paulus' Sartre, alle romans van Balzac, vader en zoon Dumas, Stendhal, George Sand, Eugène Sue en voorts Flauberts *Madame Bovary* en *Salambô*, Hugo's *Notre-Dame de Paris* en *Les Misérables*, *Les Essais* van Michel de Montaigne, meerdere werken van Rousseau en Voltaire, de encyclopedie van Diderot en d'Alembert,

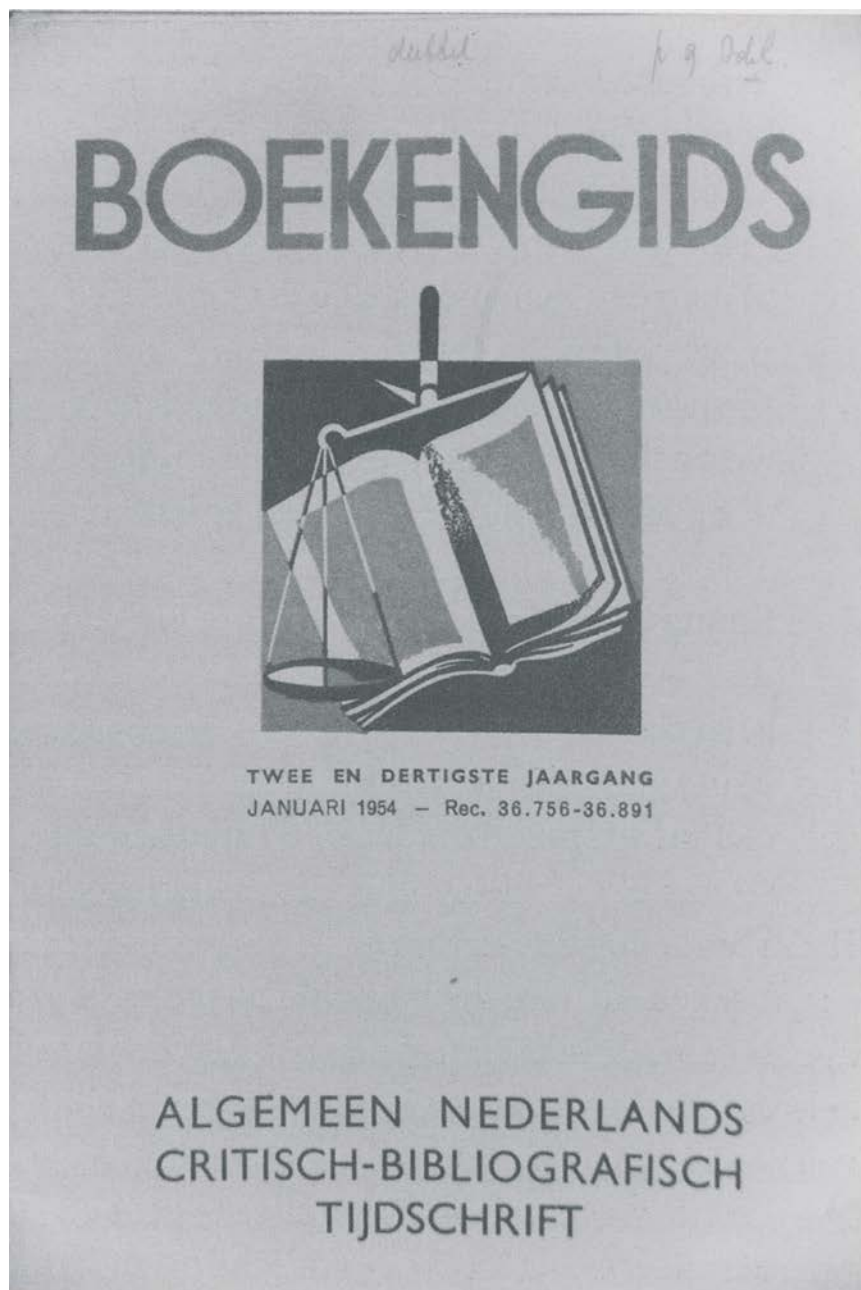
Larousses *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*.

De cijferquoteringen van I tot VI waarmee in Vlaanderen het Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen de zedelijke en opbouwende waarde van boeken aangaf, had ook al in Frankrijk in 1904 een voorloper met het overeenstemmende quoteringsysteem van abbé Louis Bethleem in zijn naslagwerk *Romans à lire et romans à proscrire*. Dat richtte zich vooral tot schoolhoofden, bezorgde ouders en beheerders van parochiale bibliotheken, ter bescherming van de jeugd. De Belgen Conscience en Georges Rodenbach en de Nederlandse schrijver Reepmacker zijn erin vermeld met een gematigde III, net als Maeterlinck vóór zijn Nobelprijs en indexopname. In vergelijking met Frankrijk, zou het in katholiek Vlaanderen nog twintig à dertig jaar duren vooraleer een dergelijke quoteringslijst gedaante zou krijgen. Zo'n vaart liep het in Vlaanderen allemaal niet.

In de wetenschappelijke Elsschoteditie *Volledig werk* hebben de tekstbezorgers bij *De Verlossing* het over

de verkoopcijfers in de jaren twintig, een boycot van het boek in katholiek Vlaanderen omdat het door het ASKB werd gequoteerd als 'Verboden lectuur' en, daarop aansluitend, hoe meer dan de helft van de oplage onverkocht was in 1934. Even wat data invullen en we krijgen een ander verhaal. *De Verlossing* verscheen in 1921 als boek. Het ASKB werd pas in 1923 gesticht. Of het meteen een lijst van verboden lectuur uitvaardigde en *De Verlossing* daarop meteen verketterde, is me niet bekend, maar lijkt me te betwijfelen. Wel waren er spoedig 'keurlijsten' met wat door de boekerijen best kon worden aangeschaft. In 1932 was er een titellijst. Het vaak verfoeide *Lectuur-Repertorium* van het ASKB zou pas in 1934 het licht zien. Het tijdschrift *Boekengids* ging van start in augustus 1923. In de eerste jaargang ervan (1923-1924) kwam Elsschot niet op de inhoudstafel voor. Ook niet in jaargang twee. Alles wijst erop dat *De Verlossing* geen bespreking kreeg. In het najaar van 1925 verscheen in *Boekengids* iets over Elsschot naar aanlei-

ding van *Lijmen*, dat een middenmootquoting kreeg. Nadien dook Elsschot weer op in *Boekengids* in 1930, als 'dekn. van André De Ridder', in een norse bespreking van *Een Ontgoocheling*, negen jaar na uitgave. Die bespreking, in het juli-augustusnummer, moet maanden of misschien jaren zijn blijven liggen: recensent Walgrave was begin maart overleden. Van alles wat postuum van hem werd afgedrukt, was dit ruim achterhinkend het allerlaatste. Had Elsschot ergens onderin een lade gelegen? Zo te zien, kunnen de verkoopcijfers van *De Verlossing*, de eerste jaren na zijn verschijnen, nauwelijks zijn beïnvloed door een Vlaams katholiek bibliografisch orgaan. De tekstbezorgers van de wetenschappelijke editie mogen dan wel zeer begaan zijn met taal, ze moeten toch ook eens rekenen, in plaats van klakkeloos klaagzangen en insinuaties na te praten. Zeker als ze zelf cijfers beschikbaar hebben. Als de uitgever tussen 1921 en 1934 minder dan de helft van de oplage verkocht, dan verkocht hij van 1934 tot 1944 (tot de tweede druk uitkwam) meer dan de helft (een 830 exemplaren), waarvan zo'n 700 tussen 1938 en 1944. Dus werd beter verkocht in een kortere periode waarin het ASKB niet nog moest worden opgericht, niet nog in zijn kinderschoenen stond, maar net wel heel de tijd bestond en zijn activiteiten beoefende, al mocht na oktober 1942 *Boekengids* niet meer

ELSSCHOT, WILLEM : ps. v. Alfons de Ridder, Z. Ned. (Antwerpen 1885)- Dichter en prozaïst ; zijn sterk-realistische romans weten met een humor, die alleen in het cynisch-koele der waarneming ligt, en met preciese trekjes die «het doen» (A. Vermeylen), de werkelijkheid krachtig-sugge-reerend op te roepen ; jammer genoeg is de wereld, waarvoor hij zijn lezers door zijn pikante verhalen interesseeren wil, er meestal eene van gede-genereerden, met wulpsch-ongezonde atmosfeer. Een paar van zijn werken moeten we zelfs eenvoudig als « slecht » bestempelen ; zijn jongste roman « Kaas » integendeel, is een knap en alleszins gezond boek, echter zonder
 hoger levensuitzicht : (PORTRET 386, BL. 528)

Kaas — IV, 83.1 (R. 10.731, 10. 751)
 Lijmen — III, L, 83.1 (R. 1428)
 Een ontgoocheling — III, 83 (R. 7827)
 De verlossing — I, 83.1
 Verzen van vroeger — III ?, 81
 Villa des roses — I, 83.1 = 4393

(Uit: Lector-Repertorium, 1934.)

publiceren van de bezetter, zagezegd wegens te grote oplage en papierschaarste. Wie nog graag eens 'cen-suur' wil roepen, kan het beter nu vlug doen. Kenne-lijk hadden factoren zoals verkoopprijs of de leeshonger tijdens de oorlog of Elsschots toegenomen faam eind jaren dertig, een sterkere invloed op de verkoopcijfers dan Vlaamse katholieke afkeuring. Die was ook niet langer louter Vlaams: er was intensief contact met de katholieke 'Informatiedienst inzake Lector' (IDIL) uit Tilburg. Katholieke tegenstand kan trouwens tot eer strekken binnen andersdenkende kringen. De Vlaamse studentenalmanak 't Zal Wel Gaan werd in het *Journal de Rome* van 28 september 1857 afkeurend besproken, althans daar gaan ze prat op in hun jubileumalmanak van 1952, waarin ook Elsschots gedicht 'Brief' prijkt. Toch lijken ze vooral verheugd over die afkeuring (en over de evolutie binnen de Kerk), wanneer ze schrijven: 'Al kunnen wij dit alles als een eer beschouwen in deze tijd, nu de pausen wijzer zijn geworden (...)'.
 In een interview met Johan Anthierens in *De Peris-coop* van 1 april 1959 zei Elsschot over katholiek Vlaan-deren en de index: 'De katholieken hier hebben het lezen van mijn werk nooit gesaboteerd maar ook nooit aangemoedigd. Er is nooit een product van mij op de index gekomen, maar met *De verlossing* heb ik toch de meest ongunstige quotering gekregen.'

Elsschots boeken kregen als quotering:
Villa des Roses: II, streng voorbehouden lectuur, slechts bij uitzondering, om gegronde redenen en door welgevormde rijpere lezers te lezen. In de eerste editie van *Lector-Repertorium* was de quotering I: verboden lectuur. Dit werd gerectificeerd in 1946 in het Supple-ment II *Auteurslijst*.

Een Ontgoocheling: III, voorbehouden lectuur wegens

bepaalde passages of grondgedachten, voor gevormde volwassenen. De hogergenoemde norske bespreking eindigde wel met 'Verhaaltrant en samenspraak lopen vlot van stapel en laten zich gemakkelijk lezen. Dat is al.' Je kan ook denken: 'Dat is al iets'.

De Verlossing: I (categorie 3), verboden lectuur, vanuit de Christelijke zedenleer of vanuit de natuurwet voor de meeste lezers verderfelijk geacht.

Lijmen: III.

Kaas: IV, voor volwassenen, veronderstelt zedelijke voorlichting en vorming.

Verzen: II, L (= liberaal of antiklerikaal getint), later III* (= voor specialisten, onderstelt meer dan gewone geeste-lijke ontwikkeling).

Tsjip: III, L.

Pensioen: IV, K (= communistisch), later III.

De Leeuwentemmer: II, L (aanvankelijk III in *Boeken-gids* maar gerectificeerd in 1946 in de *Auteurslijst*).

Het Been: IV*.

Het Tankschip: III.

Het Dwaallicht: II.

Ter vergelijking:

Boon, *De voorstad groeit*: II en *Abel Gholaerts*: I en herhaaldelijk werd Boon de mantel uitgeveegd, onder meer in *DWB* door Albert Westerlinck, bij wie Elsschot toch goed aangeschreven stond.

Ook Daisne en Lampo behielden wel eens een I of II en Elsschots Nederlandse vriend Peter van Steen met *Het late begin*: II net als met *Het verdeelde hart*.

Timmermans, *Anne Marie*: III en *Begijnhofsproken*: III.

Claes, *Bei uns in Deutschland*: III en *De vulgaire geschiedenis van Charelke Dop*: III.

Lector-Repertorium zelf: IV, volwassenen, veronder-

Een „veilig” 1953 met LECTUUR-REPERTORIUM

Tweede Uitgave

3 Delen

elk 450 fr.

LECTUUR-REPERTORIUM — een veilige gids voor ieder die met lectuur begaan is, hetzij voor zichzelf, hetzij voor anderen.
LECTUUR-REPERTORIUM — een wegwijzer doorheen het labyrint der hedendaagse boekenproductie.

Biedt: — meer dan 3.000 bladzijden tekst,
— gedetailleerde levensbijzonderheden over 23.000 auteursportretten,
— inlichtingen over bijna 100.000 titels van werken op alle gebied,
— bovendien 3.000 auteursportretten.

Deel 1 is zopas verschenen

Betaalbaar met maandelijks afkortingen.

Verkrijgbaar in elke flinke Boekhandel of bij de Uitgeverij

VLAAMSCHE BOEKCENTRALE
Cuylitsstraat 27 — ANTWERPEN

stelt zedelijke voorlichting en vorming.

Couperus, *De verliefde ezel*: I en *Babel*: II.

Van Schendel, *De mens van Nazareth*: I.

Teirlinck, *Vertraagde film*: II.

Baekelmans, *Tille*: II. Pastoor Cuppens betuigde in *Dietsche Warande* zijn spijt niet Baekelmans' vader te zijn om hem de schrijfwoede uit zijn vingers te kloppen.

Wat was dan zo bijzonder aan de quoteringen die Elsschot kreeg? Elsschot werd niet speciaal aangepakt. Het misbaar daarover neemt een loopje met de geschiedenis, de objectiviteit en Elsschots eigen uitlatingen.

Bibliografie:

Eric Rinckhout, *Dwaalspoor. Op zoek naar de waarheid achter Het Dwaallicht van Willem Elsschot* (Antwerpen/Amsterdam, Manteau/Meulenhoff, 2006).

Dr. Auxentius & Drs. Servatius, *De Kerk en het boek* (Antwerpen/Tilburg, A.S.K.B./Stichting I.D.I.L., 1955).

Gerda Schmook-Dieltiens, *Censuur, het veelkoppige monster* (Brugge, Sonnevile, 1969).

Louis Bethlehem, *Romans à lire et romans à proscrire* (Cambrai, Oscar Masson, 1904).

Willem Elsschot, *De Verlossing (Volledig werk – Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2002)*.

A.W. (Aloïs Walgrave PR.), recensie 7827, in: *Boekengids* juli-augustus 1930 nr. 7.

't Zal Wel Gaan 1952 (Gent).

Vic van de Reijt, 'Als je door de muze gebeten wordt, vloeit het zo wel uit de pen', in: *De Standaard der Letteren*, 10 mei 2001.

Joris Baers (red.), *Lectuur-Repertorium* (Antwerpen/Tilburg, Vlaamse Boekcentrale/Nederland's Boekhuis, 1952).

Albert Westerlinck, 'Een principiële beschouwing. Iets over N.V.T.', in: *Dietsche Warande en Belfort*, juni 1955 nr. 5.

Lode Baekelmans, *Ontmoetingen* (Leuven, De Clauwaert, 1951).

De Parelduiker

tijdschrift over schrijvers en literatuur

Onder het stof van zolders, archieven en herinneringen liggen de mooiste schatten uit de geschiedenis van boek en literatuur verscholen. Het tijdschrift *De Parelduiker* openbaart ze, indachtig het motto van Multatuli: 'Een parelduiker vreest den modder niet.' (Idee 1209a)

Brieven van Willem Elsschot, F. Bordewijk of Franz Kafka, herinneringen aan Gerard Reve, onthullingen over Nescio, foto's van Hugo Claus of Paul Celan, ongepubliceerde gedichten, verhalen en lezingen: ze staan in *De Parelduiker*. Reportages brengen befaamde of juist verrassende literaire locaties in beeld. De artikelen zijn altijd boeiend en helder geschreven en worden rijkelijk geïllustreerd met unieke foto's en documenten. *De Parelduiker* wijdde al een dubbelnummer en een tiental artikelen aan Willem Elsschot.

Neem nu een abonnement op *De Parelduiker* en ontvang als welkomstgeschenk de literaire gids voor de Italiaanse stad Triëst à € 19,50 of de roman *De schorpioenvis* van de Zwitserse auteur Nicolas Bouvier à € 17,90. Ga naar www.parelduiker.nl of bel + 31 (0)900 2265 263.

Een jaarabonnement van 5 nummers kost € 49,90 voor Nederland en € 59,90 voor België e.a. landen. Een digitaal abonnement kost voor alle landen € 29,50.

'Eigenlijk zou iedereen die de letteren een warm hart toedraagt zich spoorslags moeten abonneren op *De Parelduiker*.' (Trouw)

www.parelduiker.nl

Artis en Elsschot

Op 15 oktober was ons genootschap te gast in Amsterdam, in de mooie lokalen van Artis, waar het derde Nederlandse Willem Elsschot Benefietdiner plaats vond. Vooraf brachten de disgenoten een bezoek aan de indrukwekkende Artis Bibliotheek, een onderdeel van de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam. Artis-professor Erik de Jong schetste in een geanimeerde inleiding de ontstaansgeschiedenis van de bibliotheek en de unieke rol die deze verzamelde kennis op wereldniveau voor de grondige studie van mens en dier nu betekent. In het volgend nummer van *Achter de schermen* vindt u een uitgebreider verslag van het diner en kan u de toespraken van onze gastsprekers er op nalezen. Hubert Smeets, redacteur Centraal- en Oost-Europa voor *NRC Handelsblad*, leidde de gastsprekers Eberhard van der Laan, burgemeester van Amsterdam en Vic van de Reijdt, editor at large bij Nijgh & Van Ditmar en Elsschotbiograaf, met een persoonlijke noot gevat in. Tijdens de pauze zorgden Esther Floor (zang) en Elisabeth Ford (piano)

voor een opgemerkt muzikaal intermezzo. Op de website www.weg.be kunt u alvast even grasduinen in de fotoreportage van WEG-fotograaf Alain Giebens.

Samen met deze *Achter de schermen* ontving u deel 1 van het uitgebreide ledenpakket. Het zal u zeker het

nodige kijk-, lees- en snuffelgenoegeen verschaffen. In het begin van de lente 2014 hopen wij u te verrassen met het tweede deel van het jaarpakket 2014, het vijftiende al sinds de oprichting van het WEG in 1999.

Met de opbrengst van de benefietdinners kan het WEG meer eigen publicaties uitbrengen, waardoor het archief van de grote stilist geleidelijk ontsloten wordt. Wij hopen jaarlijks enkele cahiers uit te geven die boeiende portretten opleveren van belangrijke vrienden uit de leefomgeving van Elsschot. Ook dvd's met opnamen uit de oude tv-doo's (zie vorig jaar *De Verlossing* en nu *Villa des Roses*, beide gerealiseerd door Walter van der Kamp) kaderen in deze aanpak. Een aardigheidje is de uitgave van het gekende menu uit *Villa des Roses*, dat door vermaarde sterrenchefs uit de Hotelschool ter Duinen (Koksijde) opnieuw tegen het licht werd gehouden ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van dit meesterwerk. Voor iedere gang van het rijkelijke menu hebben zij nieuwe en uitdagende recepten ontwikkeld.

Dinsdagavond 25 februari 2014 wordt opnieuw een hoogdag voor het WEG. In het pakket vindt u de uitnodiging met een mooie tekening van Jan Vanriet voor het veertiende Antwerpse Benefietdiner. Gastsprekers zijn Koen Geens, minister van Financiën in de Belgische federale regering en Kathleen Cools, journalist bij de VRT en leading lady van *Terzake*. Karel Verhoeven, hoofdredacteur van *De Standaard*, zal de sprekers inleiden. Inschrijven kan nu al via de website.

Cyriel Van Tilborgh

COLOFON

Deze editie van de nieuwsbrief *Achter de schermen*, uitgegeven door het Willem Elsschot Genootschap v.z.w., verscheen in december 2013 in een oplage van 600 exemplaren, bestemd voor de leden van het WEG.

Lezersservice

<http://www.weg.be>
info@weg.be

Bank

België:

IBAN: BE30 4098 5788 4111

BIC: KREDBEBB

Nederland:

IBAN: NL76ABNA0 5328 77713

BIC: ABNANL2A

Secretariaat

Wezelsebaan 195 | 2900 Schoten | België
Tel. & fax: + 32 3 666 78 70

Redactie

Cyriel Van Tilborgh
(cyriel.van.tilborgh@skynet.be)
Thijs Wierema
Tel: + 31 20 6 242 950

Bestuur

Voorzitter: Cyriel Van Tilborgh
Vice-voorzitter: Vic van de Reijdt

Bestuursleden:

Jan Maniewski
Yvan De Roover
Janny Nijhof

Koen Rymenants

Thijs Wierema

WEG-fotograaf: Alain Giebens

(alain.giebens@skynet.be)

Administratieve ondersteuning: Iris De Rijcker

Ereleden WEG

AMVC-Letterenhuis

Baloise Insurance

Canvas

De Groene Amsterdammer

De Morgen

De Standaard

Ernst & Young

Gazet van Antwerpen

Het Belang van Limburg

Het Parool

KBC Bank & Verzekering

Knack-Weekend

McKinsey & Company

NRC Handelsblad

Propria Cures

Thomas More

Vlaams Fonds voor de Letteren

Vrij Nederland

VVL BBDO

Lay-out & druk

Jan Vanriet, Jan Depover
EPO